

ΠΑΙΓΝΙΟΣ VIRUS MASTER GAME Α ill N virus ΕΠΤΡΕΑ μέρα entre mourir et

ne pas mourir Ξπανικός δαιμόνιο a Ημετά εντατική 4 ί κρασγή p a n d e m i c A no body I οι φωνές υστερίας και οι απόψεις δαιμονοποίησης του εμβολίου των αμερικανών, των ευρωπαίων, των πολιτικών, των διπλωματών κ.λπ.

ε ιός είναι , θα περάσει ! Ο π άγνωια ι υ σ λ α κ ή In 1976, a poem swine influenza π (H ∞ N ∞) caused severe respiratory illness in 13 writers and novelists with 1 death. The virus was detected only on February 8th and did not spread beyond all night long poetic reading.

Κωστή Τριανταφύλλου

άγνωστος Χ στην Ποίηση

Μέρος αυτής της ανακοίνωσης παρουσιάστηκε στο 30ο Συμπόσιο Ποίησης στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας.

Ιούλιος 2010

ΠΑΙΓ

VIRUS MASTER GAME Α ill N virus

ΕΠΤΡΕΑ με

δ ν ι ο ι τ ι κ ή 4 ί κ ρ α σ γ ή ο ν ευρωπαϊών, των πολιτικών, των

p a n d e m i c A no body I οι φωνές υστερίας και οι απόψεις δαιμονοποίησης του εμβολίου των αμερικανών, των ευρωπαίων, των πολιτικών, των διπλωματών κ.λπ.

ε ιός είναι , θα περάσει ! Ο π άγνωια ι υ σ λ α κ ή In 1976, a poem swine influenza π (H ∞ N ∞) caused severe respiratory illness in 13 writers and novelists with 1 death. The virus was detected only on February 8th and did not spread beyond all night long poetic reading.

Έχεις το γονίδιο Stage ∞ Η i

MULTINATIONAL OPERATION

but no matter how hard you try

Ο Η 9 αγωνία

d e m there's going to be some waste

life owner

p H ∞ N ∞

the flu virus enters their nose, eyes or throat

έχεις το μικρόβιο

Ο

Π έγνωια

an operation that affects mental contents

πανικός

c O D P ∞ π d e m o π i u m MULTINATIONAL OPERATION

but no matter how hard you try Ο Η 9 αγωνία έχεις το μικρόβιο Ο Π

ΠΑΙΓΝΙΟΣ

VIRUS MASTER GAME

Α ill N virus n d e m i c A no body I οι φωνές υστερίας και οι απόψεις δαιμονοποίησης του εμβολίου των αμερικανών, των ευρωπαίων, των πολιτικών, των διπλωματών κ.λπ.

ε ιός είναι , θα περάσει ! Ο π άγνωια ι υ σ λ α κ ή

In 1976, a poem swine influenza π (H ∞ N ∞) caused severe respiratory illness in 13 writers and novelists with 1 death. The virus was detected only on February 8th and did not spread beyond all night long poetic reading.

ΕΠΤΡΕΑ μέρα entre mourir et ne pas mourir Ξπανικός δαιμόνιο

a Ημετά εντατική 4 ί κρασγή

p a n d e m i c A no body I οι φωνές υστερίας και οι απόψεις δαιμονοποίησης του εμβολίου των αμερικανών, των ευρωπαίων, των πολιτικών, των

άγνωστος Χ στην Ποίηση

...Tu lis les prospectus les catalogues les affiches qui chantent tout haut
Voilà la poésie ce matin..., *Guillaume Apollinaire, Zone, 1913.*

Ποίηση Τέλος. Εισάγετε Νόμισμα Για Να Συνεχίσετε. Ενεργοποιεί αυτή η «παιχνιδομηχανή» πολλά διλλήματα και αναθεωρεί τα παιχνίδια που ξέραμε; Πώς παίρνει μπρος η ποίηση; Είναι μια έξυπνη μηχανή; Τι ρίσκο παίρνουμε για να την κινητοποιήσουμε; Για ποιο παιχνίδι; Για μεγάλες ιστορικές περιόδους υπήρχε μια μονότονη επανάληψη μια συντηρητική προσέγγιση και όπως πάντα, με φωτεινές εξαιρέσεις εδώ κι εκεί, σε διαφορετικές γλώσσες και χρονικές στιγμές. Ο 20ός αιώνας έκανε την διαφορά, οι εναλλαγές ήτανε τόσο γρήγορες και τόσο δημιουργικές που η μία να διασπάται μέσα σε τρεις άλλες ποιητικές τάσεις ή κινήματα ή ατομικές περιπτώσεις.¹ Κι αν είναι αυτό το νόμισμα που ο Χάροντας ζητούσε από τους πεθαμένους για να τους περάσει απέναντι; Μα για που προχωράει η ποίηση της πειραματικής αναζήτησης και της δημιουργικής εκφραστικής των σημερινών προβληματισμών με τα δεδομένα που μας προσφέρονται ή μας περιβάλλουν; Μήπως η μηχανή σήμερα σ' αυτούς που «κερδίζουν» ρίχνει ένα αναψυκτικό και ένα ipad με 500 τίτλους για την πλαζ; Μήπως πάλι αυτή η μηχανή δεν τους λέει πως κερδισμένοι είναι όλοι όσοι κινητοποιούν τη συνέχεια της ποιητικής δημιουργίας; Και μήπως πάλι δεν τους λέει πως ακινητοποιείται, αυτή η υποτιθέμενη «ποιητική μηχανή», αδρανοποιείται, εγκλωβισμένη στις γνωστές συνταγές που δεν προωθούν την ποιητική αίσθηση...! Αν ζητήσετε από ένα λεξικό να σας ορίσει την έννοια της «δυναμικής ποίησης», μάλλον δεν θα έχετε αποτέλεσμα, ενώ το ίδιο θα συμβεί και με άλλες σύνθετες αισθήσεις που δεν ορίζονται εύκολα - ας δώσουμε λοιπόν την άδεια σ' αυτή την ποιητική μηχανή να παίξει ένα άγνωστο παιχνίδι.

Αν στις έννοιες/λέξεις/αισθήσεις έκλεψαν την ψυχή και στο στόμα τους βάλανε ένα νόμισμα για τον Χάροντα, εμείς ας τους δώσουμε το ζωντανό εκείνο νόημα με το πάθος που χρειάζεται για να ανατρέψουν την τωρινή τους αχρηστία. Το δίλημμα *σχετικισμός ή θάνατος* δεν υπάρχει μια που είναι διαπιστωμένη ταυτολογία, αφού ο σχετικισμός καταργεί τις διακρίσεις και τα κριτήρια που μας επιτρέπουν να σκεφτόμαστε και να κρίνουμε, οδηγώντας στη διανοητική αδράνεια και ακινησία - όπως και η πτώχευση των ανθρώπινων αξιών που υπάρχει περισσότερο σαν ένα βολικό ψέμα. Ας πούμε λοιπόν τα πράγματα με το όνομά τους: με κάθε μέσο σύγχρονο/δυναμικό ας εμψυχώσουμε αυτή την έννοια/λέξη/αίσθηση/δρώμενο, έτσι που η ποίηση να μιλήσει / να οραματιστεί για να την ξαναανακαλύψουν οι νέοι θιασώτες/εμπνευστές της. Ποιο είναι το νόμισμα που πρέπει να πληρώσουμε για να γνωρίσουμε την ποίηση του αύριο; Γνωρίζοντας τις τελευταίες τεχνολογικές εξελίξεις είμαστε πεπεισμένοι για το μέλλον της ποίησης με πρωτοποριακή χρήση/οικειοποίηση αυτών των τεχνολογικών νέων μέσων και εφαρμογών; Η συνολική αισθητική κριτική ματιά στην ποίηση τόσων αιώνων -όσο αυτό μπορεί να γίνει- μήπως μας αποδεσμεύει, από την μεμψίμοιρη ετερόνομη συμπεριφορά που θέλει σήμερα να κυριαρχεί σε κάθε γλώσσα και

τόπο, επιτρέποντας έτσι ένα +ολικό απελευθερωμένο πρόταγμα ποιητικής αίσθησης να διαχυθεί μέσα στα ανθρώπινα γλωσσικά δίκτυα;

ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ποίησις

“Ὅποιος δεν ξεχάσει τον πρώτο του έρωτα, δε θα γνωρίσει τον τελευταίο.”
Γράφουν οι Ρώσοι φουτουριστές ποιητές, στην Μόσχα το 1912, στο
Ράπισμα στο κοινό γούστο.³

Δεδομένο είναι πως ποιητές ήταν αυτοί που δημιούργησαν τα σημαντικότερα κινήματα του 20ού αιώνα. Τον Φουτουρισμό ο Marinetti, το Νταντά της Ζυρίχης ο Ball, το Νταντά του Βερολίνου ο Hausmann, ο Khlebnikov τον ρωσικό Κυβο-Φουτουρισμό, ο Dtreumont το κίνημα Cobra, ο Breton το κίνημα του Σουρρεαλισμού. Οι Αρχαίοι Έλληνες ασκήθηκαν σε όλων των ειδών τα ποιητικά «παιχνίδια». Η ποίηση είχε το +ολικό πάθος του έρωτα. Από τις ακροστιχίδες, τις παλινδρομήσεις, τις μετρικές αυξομειώσεις μέσα στον στίχο στα λειπογράμματα, τις σύνθετες πολύτεχνες παρουσιάσεις έως την αλλαγή συντακτικής δομής με το πέρασμα του χρόνου. Οι τεχνικές αναζητήσεις συνδυάστηκαν με τους γρίφους, τα αινιγματικά επιγράμματα, που χρειαζόντουσαν μελέτη.² Τον 4ο αιώνα της δικής μας εποχής δημιουργήθηκε η τεχνική των ποιημάτων-ηχώ, μέσα στην συνολική ονομασία που τους δίνανε των *τεχνοπαιγνίων*. Μέσα σ’ αυτή την κατηγορία εγγράφεται ένα μέρος των οπτικοποιημένων/παραστατικών ποιημάτων, αυτών δηλαδή που η στιχοποίηση με την εγγραφή σε ένα αντικείμενο ή φόρμα, χρειαζόταν ειδική στιχουργική εφευρετικότητα. Μπορούμε να αναφερθούμε σε μια σειρά από τέτοιες ποιητικές παρουσίες/καταγραφές στην αρχαιότητα από τον Θεόκριτο, τον Δοσιάδα και τον Σιμία, στην συνένοχη συνύπαρξη των *carmina figurate* και στην συνεχή χρήση για διακόσμηση των κειμένων αλλά και για θρησκευτική χρήση τόσο στην Χριστιανική όσο και στην Εβραϊκή θρησκεία. Από την παραστατική καλλιγραφία (*calligraphie figurée*) έως την τυπογραφική της πλέον εκδοχή, δηλαδή τον Rabelais, έως τους κυκλικούς λαβύρινθους του 1663 στο βιβλίο *Metametrica* του Lobkowitz, φτάνουμε στον Guillaume Apollinaire, τον F.T. Marinetti, τον Giacomo Balla και όλους τους άλλους. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σχηματικά αναφέρω πως η «συνύπαρξη» ποίησης και πεζογραφίας δημιούργησε το κίνημα της *συγκεκριμένης ποίησης* (*poésie concrète*). Αντίστοιχα η «συνύπαρξη» εικόνας και ποίησης πρότεινε την *οπτική ποίηση* (*poésie visuelle*) όπως και *ηχητική ποίηση* (*poésie sonore*) ονομάστηκε η σχέση μουσικής και ποίησης. Οι καταβολές είναι πολλές αλλά αναπτύχθηκαν αυτόνομα, ενώ σήμερα αυτές τις τάσεις οικειοποιούνται τα νέα μέσα για να προωθήσουν τα μηνύματά τους. Το τυπωμένο ποίημα είναι η εικόνα τού προφορικού λόγου· αλλιώς ειπωμένη αυτή η φράση, το ποίημα έχει δύο τουλάχιστον σαφείς μορφές αυτή που ακούγεται και αυτή που βλέπεται /διαβάζεται. Θυμάμαι σε μια συζήτηση να γίνεται αναφορά στις επιτύμβιες εσώγλυφες/εξώγλυφες παραστάσεις με τις επιγραφές τους στον Κεραμεικό, όπως και στην Ιαπωνική παράδοση ανταλλαγής καρτών, όπου υπάρχει εικόνα και λόγος μαζί και συμβολίζει κάποια ειδική κατάσταση, αλλά και στους Ιαπωνικούς θυρεούς όπου η εικόνα εμπλέκεται με ένα δίστιχο. Όμως τίποτα από όλα αυτά δεν έχουν να κάνουν άμεσα με αυτό τον διαχωρισμό της σύγχρονης ποιητικής έρευνας. Και όλα τα παραπάνω μαζί δείχνουν μια σχέση, που για να γίνει όμως ποιητικό είδος πρέπει να υπάρχει ευαισθησία, παρέμβαση, έμπνευση, ποιότητα, ποιητική μέθεξι και ούτω καθεξής. Αυτή η ποίηση συμμετέχει στην γενική κίνηση των τεχνών και μάλιστα όπως είδαμε την εφευρίσκει και την οργανώνει. Η ποίηση ανοίγεται σε

συνεργασίες και αποκτά μια διπλή ταυτότητα, μια τριπλή προσωπικότητα, μια πολλαπλή οντότητα. Η ποίηση απελευθερώνεται. Γίνεται πολυποιοτική, πολυμεσική, τεχνολογική, ολοκληρωτική, με μανιφέστα, φεστιβάλ και περιοδικά και δρώμενα και ολονυκτίες όπου δεν βαριούνται να ακούνε, να βλέπουν, να τρομάζουν, να επανεφευρίσκουν, να αισθάνονται την ποίηση. Ποίηση Δράση, Άμεση Ποίηση, Ποίημα Παρτιτούρα, Ποίηση Εύρημα, Τυχαία Ποίηση, Ποίηση Κολάζ, Ποίηση Πράξη. Το μαγνητόφωνο με ταινία επιτρέπει τις πρώτες ερευνητικές συνθέσεις τόσο μουσικών όσο και ηχητικών ποιητών όπως ο Bernard Heidsieck. Τα τεχνολογικά μέσα φέρανε καινούριες προσεγγίσεις στο ποιητικό φαινόμενο και καινούριες σχέσεις ποιητικές. Έτσι η ποίηση συναντήθηκε/εμπλουτίστηκε με άλλες εκφραστικές δυνατότητες κι έφτιαξε ένα τεράστιο κατάλογο σχέσεων και νέων ποιητικών μορφών: Βιντεοποίηση, Σημειωτική Ποίηση, Ολογραφική Ποίηση, Σημειολογική Ποίηση, Cineroesia, Ηλεκτροποίηση, Διαδικτυακή Ποίηση, Κυβερνοποίηση, Βιοποίηση...

Η ποίηση που έγινε βιντεοποίηση ξεκίνησε με αναλογικά δεδομένα, η ψηφιακή εποχή έδωσε μια άλλη προοπτική. Αυτή η ποίηση έχει καταβολές στον Marcel Duchamp και στο σύντομο κινηματογραφικό του έργο *Anémic Cinema* του 1926 και βέβαια στον Αμερικανικό Πειραματικό Κινηματογράφο - όλα αυτά πριν από το βίντεο. Τότε αυτές οι παραγωγές είτανε ιδιαίτερα προβεβλημένες, υπήρχαν λίγες ανάλογες προσπάθειες και όλοι θέλανε να ενημερωθούν. Βιντεοποίηση είναι αυτή που χρησιμοποιεί το μέσον του βίντεο για να δημιουργήσει ποιητική μέθεξη. Ψηφιακή ποίηση είναι αυτή που χρησιμοποιεί με τέτοιο τρόπο που να ποιητικοποιεί την ψηφιακή τεχνολογία. Η ποιητική απαγγελία που καταγράφεται και τυγχάνει ψηφιακής επεξεργασίας είναι ένας διάλογος των τεχνών, μια πολύτεχνη/πολυποιοτική έκφραση της οποίας όμως το μέσον είναι σαν το χαρτί που έχει και διάκοσμο ή την συνοδεία κάποιας μουσικής στην απαγγελία του ποιήματος, έτσι ξεκίνησε όμως η βιντεοποίηση. Σήμερα με μια τεράστια παραγωγή βίντεο ποιημάτων που ανεβαίνουν στο διαδίκτυο ή συμμετέχουν σε πολύωρα φεστιβάλ η πραγματική θέασή τους είναι μικρή και το αποτέλεσμά τους χάνεται στο πλήθος! Αυτό δεν σημαίνει πως η πρακτική αυτή σταματάει, κάθε άλλο: σε κάποιες χώρες όπως στην δικιά μας πρόσφατα το ανακάλυψαν και δραστηριοποιήθηκαν ανάλογα. «Η πρώτη πολυποιοτική αναγνώριση/κατοχύρωση βρίσκεται στην αποδοχή του ηχητικού ποιήματος και από το 1980 και μετά με την χρήση των προβολών διαφανειών και από το 1990 με την βιντεοποίηση», γράφει ο Enzo Minarelli στο κείμενό του «*Quelles images, quelle image dans la vidéo-poésie?*».² Από την μία η συγχώνευση ειδών δημιουργεί μια αίσθηση χωρίς αισθητική ταυτότητα γιατί όλα γίνονται συγκεχυμένα και αλληλεπικαλύπτονται, από την άλλη ο Italo Calvino³ διαφωνεί με την ιδέα της ολικής ποιητικής παρουσίας μόνον μέσα από το γλωσσικό ιδίωμα.

Αυτό που ένωσε το φαντασιακό των περισσότερων χωρών από τις αρχές του 20ού αιώνα είναι αυτό της επανάστασης, της εκβιομηχάνισης, αλλά και των ιστορικών πρωτοποριών στην τέχνη (παρ' όλο που η διάχυση της πληροφορίας δεν είτανε όπως σήμερα άμεση) και είναι βέβαιο πως μετά το 1970 αυτό που μοιάζει ενοποιημένο στις περισσότερες χώρες είναι το τέλος μιας εποχής αξιών, η εμπορευματική αξιολόγηση κι ο καταναλωτισμός. Εδώ λοιπόν πρωτοπορία πώς μπορεί να υπάρξει αν πάει πίσω η κοινωνία; Προς τα πού πρώτος στην πορεία; Μα όποιος πάει μπροστά οικονομικά είναι πρωτοπόρος! Στον αντίποδα ακριβώς αυτού του εμπορευματικού φαινομένου υπάρχουν οι πειραματικοί, οι περιθωριακοί, οι ερευνητικοί ποιητές/καλλιτέχνες που με αυθεντικότητα ερευνούν για να δώσουν το στίγμα της απελευθερωμένης ποίησης και τέχνης. Εδώ τίθεται το ζήτημα της έλλειψης γέννησης αυτόχθονου κινήματος με διεθνή εμβέλεια, αλλά και της όποιας επιρροής/διασύνδεσης των διεθνών κινήματων στα καθ' ημάς. Η ποίηση στα καθ' ημάς έχει το μερίδιο συντήρησης που

έχουν και οι άλλες χώρες. Δεσπόζει στην λογοτεχνική πραγματικότητα και αυτό οφείλεται στην έλλειψη ιστορικών καταβολών αλλά και σύγχρονων δημιουργιών που να εγγράφονται στην πρωτοπορία και στην έρευνα νέων ποιητικών. Παράγεται ανούσια επανάληψη, μη παρεμβατική ποίηση που περιθωριοποιεί το ποιητικό γεγονός. Δεν αρκεί ένα καλό ποίημα για να δικαιολογείται η τέτοια παραγωγή αδιάβαστων ποιητικών συλλογών. Στην παραπάνω γενική οριοθέτηση - και όπως σε κάθε τέτοια - είναι δεδομένο πως ξεχωριστές θαυμαστές ποιητικές φωνές έχουν σφραγίσει την ποιητική ζωή αυτού του τόπου, το γενικότερο περιβάλλον όμως είναι όπως το περιέγραψα. Είναι εύκολο να κρύβεσαι πίσω από την διαχρονική αξία του ποιητικού λόγου, την εννοιοδοτική αξία της ίδιας της γλώσσας, για να μην έχεις ουσιαστική παρέμβαση στη σημερινή γλώσσα και την σημερινή ποιητική της αίσθηση.

Ο χρόνος ανήκει στην ποίηση, όμως η αντίληψη του χρόνου σαν χρόνου δημιουργίας και όχι επανάληψης μπορεί να εμπνεύσει το δυναμικό φαντασιακό της ποίησης. Σήμερα υπάρχουν νέοι που ψάχνουν και επαναπροσδιορίζουν την ποιητική αίσθηση αλλά και αποφεύγουν την συντηρητική της προσέγγιση. Όχι πως δεν υπάρχει στους νέους ακόμη και η μεταμοντέρνα λογική του σχετικισμού και της συντήρησης! Σε ποιους χρειάζεται η πρωτοποριακή λογική σήμερα; Ποιοι είναι οι ποιητές που παράγουν σημαντική ποίηση σήμερα (όλοι θα απαντούσανε το ίδιο;) ή ποιοι νοιώθουν πρωτοπόροι και θέλουν να το αποδείξουν με τις ποιητικές τους παραγωγές; Μήπως οι αυθεντικοί πρωτοπόροι/ποιητές έτσι κι αλλιώς δεν το θέτουν και μάλιστα δεν το διεκδικούν μέσα σε μια τέτοια ελληνική λογοτεχνική πραγματικότητα; Μήπως θα έπρεπε να συμβεί το αντίθετο και να δοθεί η μάχη; Μήπως αυτός ο χαρακτηρισμός υποτιμά το μεγαλείο της πρωτότυπης έμπνευσης που κρύβεται πίσω από μια στρατιωτικής εφαρμογής/προέλευσης καταβολή, της λέξης πρωτοπορία; Έτσι, χρησιμοποιώντας αυτόν τον χαρακτηρισμό, ας ακούμε/διαβάσουμε «ερευνητικός», «ανανεωτικός», ας ψάξουμε νέες εννοιοδοτήσεις γι' αυτά τα μεγάλα ποιητικά γεγονότα που μόλις και τα μαθαίνουμε/τα παρακολουθούμε και πολλές φορές εξαφανίζονται, αφήνοντας ένα ελάχιστο ίχνος. Έχω συνηθίσει αυτό το γεγονός από εικαστικά έργα Τέχνης-Τεχνολογίας που έχουν μια τέτοια συμπεριφορά εξαφάνισης. Αλλά και από θεατρικές παραστάσεις, από χορευτικές, από εικαστικά δρώμενα, από ποιητικά δρώμενα- όπου πήρα ενέργεια και πνευματική τροφή και τα χαρακτήρισα αριστουργήματα, διαμάντια και μετά από λίγο καιρό δεν θυμόμουνα τους συντελεστές, ήξερα πως τους είδα στο τάδε φεστιβάλ στην τάδε Γκαλερί - αυτό αρκεί. Και αυτό που πήρα, αρκεί. Εκεί επιτόπου μέσα στο έργο, στην ατμόσφαιρά του στο περιβάλλον αυτό ενεργοποιημένος ένα κομμάτι τέχνης κι εγώ. Ναι ο ρόλος της πρωτοπορίας είναι και να διαχέεται, να σκορπίζει το πνεύμα της για να συνεχίζει να αναπνέει δημιουργικά αυτός ο χώρος. Η θετική πλευρά είναι να δώσει ζωή έτσι που πιο εύκολα να ορθώσει το ανάστημά της για να ξεπεραστούν οι επαναλήψεις και οι μονότονες πληκτικές ποιητικές διαπραγματεύσεις.

Θέλω να μην γίνει σύγχυση και ταυτιστεί η πολιτική πρωτοπορία με την καλλιτεχνική, παρότι βέβαια μία λέξη έχει πολλές χρήσεις και υπηρετεί πολλούς σκοπούς. Για παράδειγμα η επιστημονική /τεχνολογική πρωτοπορία ορίζεται ως τέτοια γιατί ζητάει αυτόματα να ξεπεραστεί, αυτός είναι νόμος της επιστημονικής εξέλιξης και έρευνας. Όχι πως τότε που ταυτίστηκαν η πολιτική/κοινωνική πρωτοπορία με την καλλιτεχνική ήτανε δυνατό να τα διαχωρίσεις, γιατί στα ιστορικά κινήματα έχουμε μια μάλλον εύκολη ταυτολογική προσέγγιση. Υπήρξε ενθουσιασμός για τα καινούρια κοινωνικά επιτεύγματα, αυτό οδήγησε πολλούς ποιητές στο να χρησιμοποιήσουν αυτό το δεδομένο σαν απάντηση στα υπάρχοντα ποιητικά είδη που κυριαρχούσαν και είχαν να κάνουν με ερμητικές μορφές ποίησης. Είναι

βέβαιο πως οι ελπίδες για να ζήσει και να ζήσει καλύτερα ένας κόσμος φέρνουν αισιοδοξία κι η γιορτή των τεχνών είναι προ των πυλών, σαν το πρωινό χαμόγελο ενός παιδιού. Αυτό δεν σημαίνει πως το ένα ταυτίζεται με το άλλο. Με άλλα λόγια σε δύσκολες συνθήκες γράφτηκαν αριστουργήματα όπως και σε συνθήκες κράτησης μεταφράστηκαν αριστουργήματα.

Μπορώ λοιπόν εδώ να προσθέσω αυτή την δύσκολη και αντιφατική αλλά και αναγκαία αληθινή, θέλω να πιστεύω, παρατήρησή μου σχετικά με το πως θα φτώχαινε την ποίηση ο πολιτικός/ιδεολογικός προβληματισμός ή ο λαϊκισμός και σχετικά με το πώς, αντίστοιχα, θα αλλοίωνε τον αναγκαίο ορθό λόγο της πολιτικής σκέψης η ποιητική δυνατότητα, μια που είναι από την μια ένας δημιουργικός λόγος διεκπεραίωσης κι αντιμετώπισης σύνθετων ιδεολογικών προβλημάτων και διαχείρισης της πραγματικότητας κι από την άλλη ο ωκεανός της φαντασίας της ποίησης που δεν θα είχε πού να εγγραφεί και ποιες σακατεμένες από την πολιτική λέξεις να επιδιορθώσει. Προσωπικά, γι' αυτό είπα πως είναι μια αντιφατική μου σκέψη, θέλω να πιστεύω και εύχομαι το αντίθετο, πως θα εμπλούτιζε δηλαδή και θα ανέπτυξε το φαντασιακό δεδομένο αυτών των πολιτικών μυαλών – στην ποίηση όμως δεν θα πρόσθετε τίποτα! Συνεχίζοντας αυτή την παρατήρησή μου, θέλω με παράπονο να συμπληρώσω πως οι πολιτικοί μου συνομιλητές, αλλά και σύντροφοι ακόμη, δεν δώσανε ποτέ βάση στην ποίηση ή στην Τέχνη, με ελάχιστες εξαιρέσεις, μεταξύ αυτών και ο Κ. Καστοριάδης που και στα εγκαίνια εκθέσεών μου ερχότανε, που αγαπούσε την ποίηση, την αρχαία Ελληνική γλώσσα, τη μουσική... είχε μια +ολική ματιά, ευρεία εγκυκλοπαιδική μόρφωση, ανιχνευτική γνώση και συνένωνε σε μία φιλοσοφική πρόταση πολλά διαφορετικά ενδιαφέροντα και με μια απελευθερωτική, κριτική και πολυεπιστημονική εμπνευσμένη παρουσίαση.

Έτσι το 1971, μέσα στην νέα φριχτή καταδυνάστευση αυτού του τόπου, μετά από την *ποίηση της ήττας*, μετά από την *ποίηση της χαμένης γενιάς*, μετά από την μη πρόβλεψη της επερχόμενης καταστροφικής για τον τόπο δικτατορίας τόσο από τον Α. Παπανδρέου όσο κι από την Αριστερά, μετά λοιπόν από όλα αυτά και μέσα στην ημιπαρανομία με βασανιστήρια κι εξορίες, όσοι ήμασταν έξω ή και όσοι επέστρεψαν από φυλακές κι εξορίες συγκροτήσαμε την άτυπη ελληνική ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* η οποία προσπάθησε να φέρει έναν καινούριο προβληματισμό για ένα καινούριο όραμα ανατροπής, όραμα ζωής, με μεταφράσεις και πολιτικές παρεμβάσεις τόσο στην νομιμότητα με συζητήσεις και παρεμβάσεις σε χώρους πολιτικής διεκπεραίωσης ιδεών, όσο και στην παρανομία. Παρ' όλη την ιδιότυπη κοινωνική κατάσταση υπήρχαν πολλές πολιτικές ομάδες από διαφορετικούς ιδεολογικούς χώρους. «Πράξη», λοιπόν το όνομα των εκδόσεων. Παράλληλα λίγα χρόνια πριν παρουσιάζω τους ποιητές και την κίνηση του Λωτού και συνεχίζω με το περιοδικό *Πράξη* με μεταφράσεις χρήσιμες όσο για τον ποιητικό λόγο τόσο και για τον κοινωνικό λόγο. Σε αυτό το περιοδικό πρωτοεμφανίζεται και ο ποιητής Ανδρέας Παγουλάτος, η Χούντα με κυνηγάει και βρίσκομαι στην Γαλλία, ήτανε Ιούλιος του 1972. Οι πρώτες μεταφράσεις από τις εκδόσεις Πράξη και τους φίλους της ομάδας που ασχολήθηκαν με αυτές είναι του Κ. Καστοριάδη δημοσιοποιήθηκαν δε με το ψευδώνυμο Cardan. Ενώ εκδόθηκαν επίσης κείμενα του Μαρξ αλλά και του Λεφόρ. Η ομάδα και μετά την Χούντα συνεχίστηκε, η κυβέρνηση του 1976 έκλεισε το περιοδικό και τον υπεύθυνο της έκδοσης Ηρώδη Μπακογιάννη στη φυλακή. Ο Σπύρος Στίνας ζούσε ακόμη και είτανε πάντα ενεργός συμπαραστάτης. Και βέβαια από τότε πολλές ομάδες συγκροτήθηκαν έως σήμερα που νέες πάλι ομάδες προβληματισμού και συζήτησης υπάρχουν ερευνώντας το πρόταγμα της αυτονομίας με πολιτικές παρεμβάσεις αλλά και έκδοση περιοδικού, το *Μάγμα* είναι το τελευταίο τέτοιο έντυπο. Όραμα ανατροπής για μια καλύτερη ζωή πάντοτε υπάρχει όσο το θέλουμε και το κάνουμε εφικτό με τις

παρεμβάσεις μας. Όταν μια ιδεολογία θέλει γερό ξεσκόνισμα και καμιά φορά και πέταμα, επαναστάτες είναι αυτοί που το κατεδαφίζουν για να ξαναγεννηθεί το χαμόγελο της ελπίδας στα χείλη όλων μας. Και όπως βλέπετε τόσην ώρα μιλάω για την ανθρώπινη συνθήκη με βάση αυτά που η Αριστερά όρισε σαν το τέλος του επαναστατικού οράματος, λες και ο επαναπροσδιορισμός και η επανατοποθέτηση των δεδομένων είναι κάτι αξεπέραστο! Όταν ο ατμός διαφεύγει απ' το καζάνι που βράζει και δεν ξέρουμε να διαβάσουμε τα μηνύματα του καπνού, τα σήματα της απογοήτευσης, τα σημεία πανικού, οργής και την κατάσταση συναγερμού που μας περιβάλλει - η ανθρώπινη συνθήκη θα μπλεχτεί σε μια απ' τα ίδια. Ο ποιητής είναι και πολίτης, μπορεί να είναι και εν δυνάμει επαναστάτης, ριζοσπάστης και μπορεί το ένα με το άλλο να τραβάνε το δρόμο τους με μια αυτοσυνείδηση εμπλεκομένων - και πως αλλιώς- γεγονότων, αλλά τόσο μόνον όσο υπάρχουν μέσα στο ίδιο κορμί και στον ίδιο κοινωνικό ιστό.

ποίηση σε εξέλιξη

...Αλλά υπάρχουν και μερικές τέχνες που μεταχειρίζονται όλα τα μέσα για τα οποία μιλήσαμε, εννοώ δηλαδή και ρυθμό και τραγούδι, και μέτρο, όπως είναι η ποίηση των διθυράμβων και των νόμων, καθώς και η τραγωδία και η κωμωδία...., 1/1447b, Ποιητική, Αριστοτέλους.

Οι αφίσες όριζαν για τον Guillaume Apollinaire την ποίηση εκείνο το πρωί, οι αφίσες σήμερα, μετά τόσα χρόνια διαφήμισης, είναι αυτές που όρισαν την δική τους αυτόνομη ύπαρξη που καταστρατηγεί την λέξη/έννοια, στην ουσία την δυσφήμισαν και φυσικά την ποίησή της, ορίζοντας κι ένα αισθητικό πλαίσιο σε μια γιγαντιαία προσέγγιση όπου ο άνθρωπος είναι πολύ μικρός μπροστά στην εικόνα του στην αφίσα. Όλα έχουν αλλάξει και οι προσλαμβάνουσες επίσης. Για ποια τέχνη μετά το Άουσβιτς αναρωτιέται ο Αντόρνο; Η μάχη για την «επιβίωση» μιας γλώσσας με ποιο τρόπο γίνεται; Παραφράζοντας μπορεί κανείς να πει για πια ποίηση μετά τον ήδη κηρυγμένο προληπτικό πόλεμο ή την οικολογική καταστροφή ή την απάθεια για τα κοινά και την κρίση των αξιών. Η ποίηση είναι ένας έρωτας που δεν τελειώνει, αλλά κάθε φορά ορίζεται διαφορετικά σαν αίσθηση σε αέναη επαναδιαπραγμάτευση της πολύπλοκης νέας πραγματικότητας. Κάποτε η Ελληνική είτανε μια διεθνής γλώσσα. Η αλλαγή συντελέστηκε όμως. Μα για το γλωσσικό ζήτημα και τον αναλφαβητισμό δεν φταίει η ποίηση! Ζούμε σε μια περίοδο που όλα δείχνουν πως σε λίγα χρόνια με την τεράστια αύξηση του πληθυσμού της γης, την λειψυδρία, την ερημοποίηση, την αύξηση της μετανάστευσης, την φτώχεια, θα έχουμε το ένα τρίτο του πληθυσμού αναλφάβητους, αλλά ζωντανούς μάλλον ακόμη! Όλα αυτά λοιπόν γράφονται για τους πληθυσμούς εκείνους που μπορούν να έχουν πρόσβαση στα στοιχειώδη της ζωής, στη μόρφωση και στα αγαθά εκείνα του τεχνολογικά λεγόμενου προηγμένου κόσμου.

Το ποίημα στο διαδίκτυο σε νανοδευτερόλεπτα βρίσκεται μπροστά μου στη γλώσσα μου, ενώ γράφτηκε πριν από ένα λεπτό στην Κινεζική γλώσσα της Νότιας Κίνας! Φυσικά και δεν πιστεύω πως η μετάφραση είναι όπως αν το μετέφραζα εγώ, αν ήξερα Κινεζικά και μάλιστα ειδικής διαλέκτου. Όμως πιστεύω να αντιλαμβάνεστε τι σημαίνει αυτό σαν ποιητική εξέλιξη και μάλιστα σε δέκα χρόνια μετά από σήμερα. Αν σκεφτούμε το ποίημα των αναπνοών του

Bernard Heidsieck ή την ηχητική ποίηση του Kurt Schwitters ή του Henri Chopin δεν χρειάζεται μετάφραση, όπως άλλωστε και η αρχαία Ελληνική Ποίηση για τους Γάλλους φίλους μου δεν χρειάζεται μετάφραση. Είναι γνωστή αλήθεια πως λίγοι γνωρίζουν την Ελληνική για να διαβάσουν την ποίησή της! Και είναι επίσης δεδομένο πως η γλώσσα της ποίησης μεταφράζεται αλλά η ποιητική αίσθηση είναι αμετάφραστη. Εξ άλλου «ο ποιητής δεν είναι μόνον *μετροποιός* και *μυθοποιός*, είναι ακόμη *νοηματοποιός*, δημιουργός νοημάτων και σημασιών. Είναι ακόμη *εικονοποιός*, δημιουργός εικόνων και *μελοποιός*, δημιουργός μουσικής.» όπως γράφει, σε γαλλική γλώσσα, ο Κ. Καστοριάδης⁴.

Τα βιβλία τι θα γίνουν; Όλα θα είναι σε iPad και στο Issuu.com; Η γλώσσα θα σταματήσει να παράγει ποίηση; «Οι άνθρωποι θα διαβάζουν;», ρωτάει μια βιβλιοπώλης των Αθηνών σε τηλεοπτική εκπομπή. Όχι, δεν είναι τόσο ισοπεδωτικά αυτά που συμβαίνουν γύρω μας. Πράγματι μέσα από το διαδίκτυο μπορείς να κατεβάσεις ένα βιβλίο ή ένα τμήμα του και πολλές φορές επί πληρωμή. Η χειρότερη ερώτηση είναι αν εκτός από τους ειδικούς η ποίηση θα αγγίζει ένα ευρύτερο κοινό. Αυτό όμως ήτανε ένα παντοτινό αίτημα. Ο Σεφέρης πριν πάρει το Νόμπελ είχε πουλήσει ελάχιστα αντίτυπα της τελευταίας του ποιητικής συλλογής. Εδώ είναι που πέρα από την ποιητική οικογένεια που ανήκει ο καθένας μας αναρωτιέμαι πολύ αν η ποίηση θα συνεχίσει να διεισδύει με την παλιά μέθοδο. Νέες μορφές μπορούν να διαδώσουν δυναμικότερα και να διεγείρουν το ποιητικό αισθητήριο μέσα από πολύτεχνες /πολυποιητικές παρουσιάσεις και βέβαια το διαδίκτυο που επιτρέπει την διάδοση, την κριτική παρουσίαση και την διάχυση ξεπερνώντας τις φτωχές λογικές της διανομής σε βιβλιοπωλεία και της ανάρτησης ή όχι στην βιτρίνα. Και βέβαια μέσα σε αυτόν τον τεράστιο όγκο ασημαντότητας και φασαρίας εντός κι εκτός διαδικτύου γύρω από την ποίηση, τίθεται ένα βασικό ερώτημα: τι να διαβάσουμε; Βιβλία χωρίς τέλος, βιβλία ποίησης που αναδεικνύουν ένα τεράστιο καταρράκτη ενέργειας και μια χιονοστιβάδα νοημάτων, βιβλία ποίησης που εισχωρείς και νοιώθεις μετά σα να φοράς κάποιο κέλυφος για να δεις και να μυρίσεις τη ζωή, βιβλία... Λευκή επιταγή στην επόμενη λευκή σελίδα ποίημα για το λευκό, για το αγέννητο, για το επόμενο. Ανιχνευτής ποίημα διαστημικός φακός ή σκάφανδρο για απύθμενους χώρους, ν' αναπνέουμε στα μεσοδιαστήματα της σκέψης και του ονείρου, να ξεχάσουμε ν' αναπνέουμε και να βυθιστούμε και ν' αφευθούμε στο προτεινόμενο νέο αλφαβητάρι, στην ιχνηλασία των ποιητικών αισθήσεων, μακριά απ' το βιβλίο αλλά και μέσα στις αγέννητες σελίδες.

Στην περίοδο των διαδικτυακών ψηφιακών πολιτισμών όλο και πιο πολύ θα συναντάμε προσεγγίσεις στην ποίηση με ενσωμάτωση ξένων/εξωγενών προς την κειμενική ποίηση στοιχείων. Πολυποιητική συμπεριφορά που μας πάει πίσω στις αρχές του 20ού αιώνα αλλά δείχνει και το δρόμο για επανεννοιοδότηση αυτής της ποιητικής αίσθησης. Είναι μια προοδευτική περίοδος ποιητικών αναζητήσεων; Ή είναι μια περίοδος αναδίπλωσης στα κεκτημένα; Από το τέλος της δεκαετίας του '70 ένα πέπλο σιωπής αρχίζει να απλώνεται μια που η εμπορευματική αξία των πάντων άρχισε να ανθίζει και μια μεταμοντέρνα κατάσταση μια νέα δουλεία, ένας νέος αναλφαβητισμός γεννήθηκε μέσα σε μια σχετικιστική απάθεια.

Έτσι, οι τοπικές κοινωνίες αυτόρρεςκες δεν προσπάθησαν να υπερπηδήσουν, να χτυπηθούν με το επερχόμενο κενό νοήματος αλλά βολεύτηκαν κλείστηκαν στο καβούκι τους αυτολιβανιζόμενες ή οργανώνοντας καλύτερα τα του οίκου τους αποφεύγοντας την διαπολιτισμική επικοινωνία και διαδημιουργικότητα. Έτσι, η κριτική αντιμετώπιση σύρθηκε στα στενά οικογενειακά πλαίσια. Ήρθε όμως το διαδίκτυο και αναγκαστικά μπήκανε οι πληροφορίες στα σπίτια μας. Κάτι άλλαξε. Νέοι βρήκαν άλλο πεδίο δράσης λαμπρό να ασκήσουν τη δημιουργικότητά τους. Πέρασαν πάνω από το κενό αυτών των τριών δεκαετιών σε ένα

θαυμάσιο διαδικτυακό κόσμο πληροφορίας. Όχι όμως και κριτικής. Έτσι το τοπικό χωριό γιγαντώθηκε στο πλανητικό και η ίδια νοοτροπία κυριάρχησε. Γιατί πλέον ποιος μπορεί να κρίνει τι, σε έναν κόσμο κατακομματιασμένο σε τμήματα πληροφορίας που δεν τα γνωρίζουμε και είναι φυσικό και ποτέ να μην έρθουμε σε επαφή μαζί τους.

Οι κεντρικές διαδικτυακές πύλες και οι συγκεντρωτικοί ιστότοποι περνάνε κάποια γενικά ποιητικά στοιχεία, περισσότερο εκδοτικά, οι ανάλογοι τόποι έρευνας τα δικά τους, οι πολυμεσικοί τα δικά τους και με αυτή την ειδικευση φτάνουμε στο ο καθένας τα του οίκου του, αυτό δηλαδή που το κενό νοήματος προώθησε. Σήμερα βέβαια αυτό συμβαίνει και λόγω του τεράστιου πλούτου ποιητικής πληροφόρησης. Αλλά ακόμα και στα του οίκου τους η κριτική ματιά είναι περιορισμένη. Κάποιος λέει αυτό είναι ένα καλό ποίημα γι' αυτούς τους λόγους. Σωστά και πρέπει να το πει, όμως ποιος ασκεί αντίλογο; Είναι σαν μια συνεχής αυτοδιαφήμιση με περιορισμένο κοινό και οι δυνατότητες διαλόγου ενώ είναι άπειρες, λόγω τεράστιου όγκου ποιητικής πληροφόρησης αλλά και για άλλους ευνόητους λόγους, ελάχιστοι ασχολούνται με το σχολιασμό. Είναι διαφανής η λειτουργία της κριτικής και των βραβείων ή πρέπει να επανεξετασθούν οι ομάδες πίεσης σε σχέση με τις αξίες και το ιστορικό γίνεσθαι της ποιητικής δημιουργίας στην εξέλιξή της; Όλα αυτά βέβαια αν πραγματικά και άφοβα μας ενδιαφέρει η εξέλιξη της ποίησης, η προώθησή της και το ξαναζωντάνεμά της και αν μας ενδιαφέρει η νέα γενιά να είναι ποιητικά μορφωμένη αλλά και να έχει στα χέρια της τα εργαλεία που θα δώσουν στην γλώσσα και τις ποιητικές αισθήσεις της, νέο έναυσμα σε δρόμους υπέρβασης και σύνθεσης.

Εν δυνάμει πρωτοποριακή ποίηση είναι εκείνη που έχει την ελευθερία να εφαρμόσει κάθε γλωσσική έρευνα και τρόπο παρουσιάσής της, σε αντίθεση με μια ποίηση που επαναλαμβάνει και ασταμάτητα ξαναεπισκέπτεται τις κληρονομημένες φόρμες του παρελθόντος. Ανανεωτική ποίηση λοιπόν με επινοητική δημιουργικότητα. Δεχόμαστε με σιγουριά την έρευνα στην επιστήμη, γιατί όχι στη λογοτεχνία; Χρησιμοποιούμε με βεβαιότητα την πρωτοποριακή εφαρμογή της επιστημονικής έρευνας, γιατί να μην απολαύσουμε την ποιητική πρωτοποριακή σύνθεση αισθήσεων μιας ανεξάντλητης έρευνας; Άφοβα λοιπόν να χρησιμοποιούμε σήμερα την λέξη «πρωτοποριακό» παρά λέξεις με πλάγια αναφορά που έρχονται από μια νεοσυντηρητική στάση και υποκρύπτουν τον κακό σχολιασμό όπως υβριδικό, πειραματικό και άλλες παρόμοιες. Όταν, την δεκαετία του '60, χρησιμοποιήθηκαν ήτανε γιατί οι ιστορικοί πρωτοπόροι ήτανε εν ζωή και δρώντες, για να διαφοροποιηθούν λοιπόν από την ιστορική πρωτοπορία δημιουργήθηκαν αυτές οι λέξεις. Ήθελα να θυμίσω πως στην Ελλάδα πρωτοπαρουσιάζονται σε περιοδικά όπως το αγγλόφωνο *Residu*, Αθήνα 1965, κειμενικά πειράματα από τον Ron Zimardi και οπτικά ποιήματα από τον Charles Henri Ford, όπως προηγούμενα στο περιοδικό *Κοχλίας*, που κυκλοφορεί στην Θεσσαλονίκη το 1946, στο εξώφυλλο του αριθμού 7-8, παρουσιάζεται σε μετάφραση σχηματικό/οπτικό ποίημα του Guillaume Apollinaire, *Το λαβωμένο περιστέρι και το σιντριβάνι*. Κάποτε λέγοντας ποίηση εννοούσες και φιλοσοφία αργότερα έγινε ξεχωριστή προσέγγιση της σκέψης. Κάποτε λέγοντας ποίηση σκεφτόμασταν μέτρο, τραγούδι και μουσική, αργότερα ξεχώρισαν σαν είδη τέχνης. Αργότερα η κλασική ποίηση αμφισβητείται, το ζητούμενο επαναπροσδιορίζεται, πολλές φορές μάλιστα σε συνεργασία με άλλες τέχνες. Το ίδιο ψάξιμο για δρόμους ελεύθερης δημιουργικής έκφρασης κι επαναπροσδιορισμού τους γίνεται και στις άλλες τέχνες στις αρχές του 20ού αιώνα, στην δεκαετία του '60 αλλά και σήμερα. Είναι προφανές πως η εξέλιξη της τεχνολογίας έδωσε ελπίδες στην κατανάλωση, είναι ένα στοιχείο και αυτό που ενοποιεί το φαντασιακό των Δυτικών κοινωνιών που ελπίζουν σε νέες ρηξικέλευθες εφευρέσεις. Σήμερα ζούμε μια άνευ προηγούμενου αποτυχία στην μονεταριστική αυτοδιαχείριση του

καπιταλισμού, με μη ελεγχόμενες κρίσεις αλλά με στιγμιαία αποσόβηση κατάρρευσης του συστήματος, με περιθωριοποίηση μεγάλων λαϊκών τμημάτων, με καταβαράθρωση αρχών και αξιών, με ανυποληψία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Γνωστό αποτέλεσμα απληστίας των κερδοσκόπων και έλλειψης συμμετοχής και παρέμβασης του ίδιου του κόσμου.

Δεν αρκεί το ότι ένα έργο είναι αντικονφορμιστικό ή ενάντια στην μόδα και στο κατεστημένο για να είναι πρωτοποριακό. Μπορεί λοιπόν να είναι αντικονφορμιστικό ή ενάντια στην μόδα, δρώντας με τα ίδια μέσα του κατεστημένου και απευθυνόμενοι αυτοί οι δημιουργοί στο ίδιο ακριβώς φαντασιακό στοιχείο με σάτιρα ρηξικέλευθη ή και με επαναστατική κατακραυγή αντίθεσης. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά παράλληλα με το αντιπολεμικό κίνημα ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ, μπορεί ένα κίνημα όπως αυτό του Underground στην Βόρεια Αμερική να είχε τέτοια πολλά στοιχεία αντιθέσεων, αλλά το ενδιαφέρον είναι πως συμπεριέλαβε την έρευνα και τον πειραματισμό, τη μίξη αισθήσεων, συνομίλησε με άλλα κινήματα ενδιάμεσων τεχνών και δεν αρκέστηκε στην ποίηση και την μουσική, αλλά έγινε τρόπος ζωής, κινηματογράφος κι αγκάλιασε έναν ολόκληρο κόσμο. Το Underground, ενώ θα έπρεπε να περιλαμβάνει μόνον και στενά τους μουσικούς που το δημιούργησαν, απλώθηκε σε ποιητές και συγγραφείς, έγινε συνώνυμο τότε και με τον πειραματικό κινηματογράφο και την οπτική ποίηση και την ηχητική ποίηση κι έναν ολόκληρο κόσμο ανανεωτικής τέχνης από θέατρο, ποιητικά δρώμενα έως κόμιξ. Αυτό βέβαια στην Βόρεια Αμερική όπου η παρουσία του Underground ήταν γηγενής και υπό ανάπτυξη. Τελικά χαρακτηρίσανε συνολικά μια γενιά, αυτή των Beat. Έγινε κίνημα κι έτσι όλα κινήθηκαν γύρω του ή ξεπήδησαν απ' αυτό. Είχε οπωσδήποτε ανταπόκριση και σε άλλα μέρη αλλά εκφρασμένη επιλεκτικά, ανάλογα και με το κοινωνικό φαντασιακό που ανέβαινε στην εκάστοτε σκηνή. Ποιοι ήτανε οι θεατές του πειραματικού κινηματογράφου; Μα βέβαια άνθρωποι που είχανε σχέση με μια άλλη ματιά συνολικά του κόσμου, της ποίησης, της ζωής, της τέχνης. Αν και πάλι δεν μας αρκεί το να ανατρέπονται τα πάντα σ' αυτούς τους μικρόκοσμους για να τους ορίσουμε σαν μια πρωτοπορία, τότε από πού ξεπηδάει αυτή η άλλη κατανόηση των πραγμάτων αν δεν είναι από αυτούς τους γενναίους σχηματισμούς στη μέση της κοιμώμενης αφασιακής ουδέτερης λαοθάλασσας του τίποτα; Μέσα σ' αυτή την καταναλωτική ασημαντότητα όπου οι συγγραφείς κι οι καλλιτέχνες υπάρχουν όσο τους υποστηρίζει το μάρκετινγκ και τους τζογάρουν στο καζίνο και στην πιάτσα, η ιστορία τι καταγράφει; Μια φούσκα που λιώνει με τις κλιματικές αλλαγές αφήνοντας πίσω της χιλιάδες βιβλία κι έργα τέχνης άχρηστα, όντας εμπορεύματα που ανακυκλώνουν μόδες και τερτίπια τρόπου ζωής. Στην διεθνοποιημένη αλλά και στην τοπική σκηνή αντιγράφοντας κι επαναλαμβάνοντας μόδες ακολουθούν εθελουφλώνοντας τις επιταγές των κυρίαρχων αισθητικών ρευμάτων όντας ετερόνομοι στυλοβάτες ενός καοήθους πολιτισμού σε παρακμή. Για πολλούς αιώνες υπήρξε μια ουσιαστική σιωπή. Έτσι και τώρα προχωράμε μέσα από αυτό το τεράστιο τρισδιάστατο πολυφωνικό υπερπαραγωγικό σε λογοτεχνία και σε αντικείμενα βουητό, στη σιωπή. Η πρωτοπορία πάντα υπάρχει, όμως δεν πουλάει! Δίνει ζωή στην ποίηση, στην τέχνη και στην Δημοκρατία. Ας ανακαλύψουμε την πρωτοπορία, ας είμαστε δεκτικοί στον πειραματισμό και στην έρευνα και μπορεί σε κάποιο ποιητικό βιβλίο ή σε κάποια ποιητική δράση/πράξη/μίξη αισθήσεων να βρούμε και να ανακαλύψουμε και να ορίσουμε την νέα αναζήτηση, την νέα έρευνα. Είναι όλα θέμα της γλώσσας και να μην την φοβόμαστε. Μπορούν όλοι να είναι πρωτοπόροι; Μακάρι. Μπορούν όλοι να πάρουν ένα βραβείο; Ποιοι από τους πρωτοπόρους ποιητές βραβεύτηκαν; Και δεν είναι κακό να υπάρχουν χρήματα για τους ποιητές και τους καλλιτέχνες κι ας λέγονται βραβεία.

+ολική αίσθηση

Από τον Φεβρουάριο του 1974 που κυκλοφορεί στην Αθήνα το ποιητικό βιβλίο μου *Αποσπάσματα του Κωστή*, από τον Λ. Γιοβάνη, έως και σήμερα πολλές φορές χρειάστηκα/χρησιμοποίησα την αισθητική προσέγγιση που χαρακτήρισα σαν +ολική πρόταση. Χρησιμοποίησα αυτή την ιδιαίτερη γραφή, όχι σαν γραφιστικό λογοπαίγνιο, αλλά για να υπάρξει διαφοροποίηση από την λέξη «συνολική», που είναι ήδη εννοιοδοτημένη λέξη - στο κείμενό μου αυτό παρουσιάζω τις διαφορές τους αλλά και τις συμπληρωματικές τους σχέσεις. Έτσι, για να επανέλθω, το βιβλίο μου αυτό παρουσιάστηκε με μια +ολική ποιητική – μια ποιητική σε εξέλιξη στις σελίδες ενός βιβλίου. Αυτή η προσέγγιση που εξαπλώθηκε με σαφήνεια στο γλυπτό μου *Το ερωτηματικό της Γης*, όπως και στις ατομικές εκθέσεις *Mediassemblages*, *Ρευστότητα στερεοποιημένη* και στα περιβάλλοντά μου *Λαβύρινθος ή το κενό μνημείο*, *Ηλεκτρικό πεδίο* ξεκίνησε τόσο σαν πρόταση παρουσίασης και σύνθεσης ενός έργου όσο και σαν +ολική προσέγγιση/πρόταση ζωής. Ένα +ολικό έργο τέχνης. Έτσι η πρώτη φορά που οργανώνω μια τέτοια προσέγγιση επανανάγνωσης των μορφών που με βοηθάνε εκφραστικά μέσα από την ιστορία, γίνεται στο πρώτο μου ποιητικό βιβλίο, που όχι μόνον περιέχει τμήματα από δικά μου ανέκδοτα βιβλία και επιγραφές δρόμων και παραινέσεις / σκέψεις για τον αναγνώστη αλλά και σκέψεις για αυτή την ίδια την πράξη της έκδοσης, όπως και τμήματα από άλλους συγγραφείς με μια ιδιαίτερη παρέμβαση. Η ποίηση που βγαίνει στη ζωή και η ζωή που μπαίνει στην ποίηση. Δεν φοβάμαι το καινούριο στην ποιητική αίσθηση αλλά το παλιό κι αυτούς που βολεύονται γύρω του, το καθιερωμένο, το σίγουρο. Η πεπατημένη σήμερα είναι πια μια λεωφόρος ταχείας διέλευσης: προσοχή μη σας συνθλίψουν οι βιαστικοί οδηγοί! Από πάνω κι από κάτω γύρω και πέρα από κάθε σκηνή του παρελθόντος υπάρχει πάντα χώρος για νέα μηνύματα και καινούριες προσεγγίσεις, ναι τέτοια είναι και η δική μου +ολική προσέγγιση. Άλλο η πράξη με τα δεδομένα υλικά όπως: γράφω ποίηση με λέξεις, όπως ζωγραφίζω με χρώματα και κάνω γλυπτά με τρισδιάστατα υλικά και άλλο ο τρόπος επικοινωνίας τους που έχει να κάνει με την +ολική πρόταση και τον ολοκληρωμένο εσωτερικό διάλογο μεταξύ τους. Η εννοιολογία που συνδέει μεταξύ τους 40 ποιήματα σε ένα βιβλίο, 15 μαρμάρινα κεφάλια σε ένα γλυπτό, 20 πίνακες και πέντε γλυπτά σε μια έκθεση. Για να είναι ζωντανά, παρεμβατικά κι εκρηκτικά. Σημειώνω πως υπήρξαν φορές που δεν μου χρειάστηκε αυτός ο τρόπος παρουσίασης – όμως όποτε τον οργάνωσα έτσι, είχα ουσιαστική ανταπόκριση γεννούσε ερωτήματα που διευκόλυναν τον διάλογο και την ποιητική/καλλιτεχνική επικοινωνία. Είναι μια προσέγγιση που με απασχόλησε / με προβλημάτισε, έχοντας στόχο την ουσιαστικοποίηση του αποσπασματικού λόγου.

Το πολύτεχνο έργο, που ονομάστηκε και συνολικό, και αυτό που με υπέρβαση των δεδομένων ορίων συνδιαλέγεται με άλλη τέχνη δεν έχει να κάνει με αυτό που δι-αισθητικά (δι-αισθητικά= *δια μέσου των αισθητικών προταγμάτων με τα οποία διαλέγω να έρθω σε διάλογο*) προτείνω σαν +ολικό. Είναι διαφορετικές προσεγγίσεις/προτάσεις, η μία συγκροτεί ένα έργο σύνθετων καλλιτεχνικών σχέσεων και αυτή που διαπραγματεύομαι εδώ θεωρεί την προηγούμενη πρόταση αισθητική/καλλιτεχνική προϋπόθεση των αρχών του 20ού όπως έχει ως προϋπόθεση και όλα τα άλλα αισθητικά ρεύματα. Άλλο η συνέργεια των τεχνών, η μίξις, το *jamming*, η αντίληψη του κολάζ, το *assemblage*, ή το θέατρο, ο κινηματογράφος, ο χορός, ή ακόμη οι πολύτεχνες αρχαίες εκφράσεις τέχνης και άλλο το +ολικό που πολλές φορές σε ένα είδος τέχνης εμφανίζεται σαν μια αισθητική στυλιστική πρόταση. +ολικό έργο τέχνης δεν δημιουργείται επειδή συνεργάζονται κάποιες τέχνες, αυτό ονομάζεται κολάζ τεχνών, μίξις

αισθήσεων, πολύτεχο έργο, συνολικό έργο. Αυτό ταιριάζει και με την *αντίληψη του κολάζ* όπου για παράδειγμα ένας μουσικός παίρνει τρία μουσικά μοτίβα (δημοτικό, έντεχο κι ηλεκτρονικό) και τα ενώνει/ενσωματώνει ή ένας ποιητής κολλάει στίχους άλλων και παράγει ένα ποίημα. Μια εννοιολογική +ολική προσέγγιση θα ήθελε τα τρία αυτά μουσικά μοτίβα αυτόνομα στην ίδια χωρική παρουσία, παιγμένα από τον ίδιο εκτελεστή, ταυτόχρονα! Η πρακτική του κολάζ σαν έννοια χρησιμοποιήθηκε και στην ποίηση, από το ευρωπαϊκό Νταντά έως τον Αμερικανό Γουίλιαμ Μπάροουζ που κείμενά του ήταν φτιαγμένα από τμήματα κειμένων όπως και στους πειραματισμούς του Claude Pelieu στην Γαλλία, στην προφανή ποίηση του Jiri Kolar, στο παγκόσμιο κίνημα της Οπτικής Ποίησης (Visual Poetry) και φυσικά στο μοναδικό *Empty Words* του John Cage, ένα τυχαίο ανακάτεμα λέξεων και συλλαβών. Σ' αυτή την ερευνητική πολυποιοτική συμπεριφορά εγγράφεται και το *Poème Electronique*, του Ι. Ξενάκη για το περίπτερο της Philips στην Παγκόσμια Έκθεση του 1958. Οι εικαστικές τέχνες οικειοποιούνται τόσο την ποίηση όσο και την πραγματικότητα κάνοντάς την τέχνη. Γιατί η ποίηση να μην οικειοποιηθεί, για να παρέμβει, για να ποιητικοποιήσει την καθημερινότητα, με τα δικά της υλικά, μια που παντού υπάρχει ο λόγος και οι έννοιες που είναι φορέας;

Ένα +ολικό έργο τέχνης υπάρχει και μέσα στην «συνολική» αντίληψη της τέχνης όπως περιγράφεται από πολλούς καλλιτέχνες και ποιητές. Δεν μου αρέσουν αυτές οι στριφνές φράσεις όμως είναι λεπτές οι διαφορές για να αποσαφηνιστούν και να προσδιοριστούν. Οι +ολικές προτάσεις δημιουργούν ρήξη μιας κατεστημένης πρακτικής και ανοίγουν διάλογο με τον θεατή μέσα από έναν ανοιχτό εννοιολογικό καθορισμό. Ο Γ. Παπαϊωάννου έλεγε πως «...ο ένας προσφέρει την ζωγραφική του, ο άλλος την ποίησή του, ο άλλος την μουσική του και βγαίνει ένα έργο συνόλου». Αυτό δεν έχει να κάνει με το +ολικό έργο που συζητώ, αλλά όπως προείπα φυσικά ενυπάρχουν αυτές οι αισθητικές διαθέσεις μια που μέσα από όλες αυτές τις προτάσεις μπορεί, αν το χρειάζεται ο ποιητής/καλλιτέχνης να παράξει ένα +ολικό έργο. Ο άνθρωπος είναι ένα +ολικό έργο. Από τον πρώτο άνθρωπο που χρειάστηκε την τέχνη ποιες αισθητικές να θέσεις για αναζήτηση, αφού ακόμη ούτε το αίτημα της αισθητικής δεν θα υπήρχε. Αντίθετα το πολύτεχο έργο σαν μια τελετουργία στους πρωτόγονους έφερνε σε διάλογο μυσταγωγικό πολλών μορφών τέχνης. Η τέχνη θέλω να είναι δημιουργική, ερευνητική, πειραματική, απελευθερωμένη και να προσπαθεί να εξελίξει/ανανεώσει τον λόγο της και ας μένει και σε μία μορφή τέχνης. Εξ άλλου η μουσική, ο λόγος και η ηθοποιία συνεργάζονται και το αποτέλεσμα λέγεται για παράδειγμα θέατρο ή κινηματογράφος και λειτουργούν σαν αυτόνομα είδη/μορφές. Μήπως η απολυτότητα υπονοεί συντηρητισμό; Έτσι μια καινούρια, αυτόνομη μορφή τέχνης στο μέλλον μπορεί να ενσωματώνει πολύτεχνα είδη αλλά και +ολικές αισθητικές προτάσεις, μέσα στα πλαίσια μιας συνολικής αντίληψης της τέχνης. Ο Νάνος Βαλαωρίτης στο κείμενό του, *Περί Ποιήσεως*, του 2004, δημοσιευμένο στο περιοδικό Νέα Συντέλεια, τεύχος 3-4, γράφει το εξής: «...η ποίηση είναι κι αυτή όπως ο έρωτας ένα δαιμονικό στοιχείο που συνδέει το θείο και ακατάληπτο μυστήριο του κόσμου με την καθημερινότητα των ανθρώπων και μόνο εκείνη είναι ικανή να την αποκαλύψει στην πληρότητά της. Κι εδώ δεν μιλάμε μόνο για την ποίηση με την στενή έννοια ενός είδους λογοτεχνικού με τις μορφές που υποδύθηκε στους αιώνες και πώς άλλαξαν αυτές με τον χρόνο, αλλά με το ευρύτερο πνεύμα της που μπορεί να ονομάσουμε «ποιητικότητα» και «ποιητικοποίηση» και πώς λειτουργεί αυτή σε όλα τα εκφραστικά είδη, είτε των εικαστικών τεχνών, της μουσικής, του θεάτρου, της γραφής και της αρχιτεκτονικής. Θα έλεγα μάλιστα και μέσα στη ζωή την ίδια όπως την διαμορφώνου-με.». Η +ολική διαμόρφωση μιας δημιουργικής τέτοιας πρότασης, εγγράφεται στη λογική της ιδεολογικής οικειοποίησης κι αντιπαράθεσης διαφορετικών μορφών έκφρασης σε διάλογο μεταξύ τους. Δημιουργική

τέτοια αντιπαράθεση που να ανοίξει τον μεταξύ τους διάλογο επί της ουσίας έτσι που να ισχυροποίηση τη σχέση τους με χαρακτηριστικά συγγενικότητας.

Έτσι, στο μαρμάρινο γλυπτό μου, τα κεφάλια ξεπηδάνε από το έδαφος με μια αδρή γλυπτική γραφή, συνεχίζουν με πιο ρεαλιστικές προσεγγίσεις έως που φτάνουν στον φωτορεαλισμό για να διαλυθούν σε αφαιρετικές φόρμες – από τον άγριο εξπρεσιονισμό, στον ρεαλισμό στην αφαίρεση όλα σε ένα γλυπτό, με στόχο *Το ερωτηματικό της Γης* ν' ανταποκριθεί στην ευθύνη του τίτλου του.⁵ Στη σειρά *Mediassemblages*, (πρώτη παρουσία το 1983), χρησιμοποίησα πολλούς τύπους εικόνων μέσα στη +ολική παρουσία αυτής της σειράς. Χρειαζότανε να δημιουργήσω ένα σχόλιο γι' αυτά τα υλικά στην Ελλάδα μια που εκείνη και μόνον την στιγμή άρχιζε να κατακλύζεται / να κυριαρχείται από τα πολύχρωμα τυπογραφικά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Έτσι τα περιοδικά και οι έγχρωμοι κατάλογοι είναι που δώσανε το πρωταρχικό υλικό και κατεύθυναν τις συνθέσεις – πάντα βέβαια μέσα από το δικό μου επιλεκτικό, παρεμβατικό, κριτικό, σαρκαστικό μάτι. Υπήρχαν διαφορετικά στυλ και μορφικές προσεγγίσεις του κολάζ και του assemblage, αλλά εννοιολογικά ενωνόντουσαν με την κριτική έννοια της υπαλλαγής, την δεικτική χρήση κάποιων πολύχρωμων θεμάτων και την +ολική πρόθεση απέναντι στα πολύχρωμα μέσα εκείνης της εποχής. Στις μεγάλες εγκαταστάσεις +ολικές προτάσεις *Λαβύρινθος ή το κενό μνημείο*, το σημαντικό ήταν να διέλθει ο θεατής ανάμεσα στα περάσματα από διαφανείς καθρέφτες, να αντικαθρεφτιστεί αλλά να συναντήσει λόγω διαφάνειας και τον θεατή της άλλης πλευράς, άλλοτε διαβάζοντας το κείμενο του Καστοριάδη που συμμετείχε σε ένα κοινό έργο μας κι άλλοτε παρατηρώντας κάποια περιέργα δικά μου έργα έως και ένα πανό διαδήλωσης με σπασμένα κεφάλια από ελαφρύ υλικό που συνέθεταν ένα σύνθημα και όλα μαζί για να γιορτάσουμε τα 200 χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης μέσα κι έξω από το Γαλλικό Ινστιτούτο της Αθήνας. Ετερόκλιτα στοιχεία σε μια διαδρομή αναγνώρισης του ουσιαστικού στοιχείου της επικοινωνίας που αναπτύχθηκε σε τρεις μεγάλες ατομικές μου εκθέσεις με αποκορύφωμα το *Τελετουργία του 20ού αιώνα*. Το ίδιο και στα *Ενεργειακά πεδία*, +ολικές προτάσεις παρουσίασης Τέχνης-Τεχνολογίας, όπου κυρίαρχη προσέγγιση για την κατασκευή ενός έργου ήτανε το κατά πόσο θα αφήνει στα μάτια του θεατή να φαίνεται ο κεραυνός σωστά. Τα υπόλοιπα δε βρισκόντουσαν μέσα στις επιλεγμένες προτεραιότητές μου. Όλα μαζί λοιπόν τα έργα στα *Ενεργειακά πεδία*, δίνανε το τελικό οπτικό/ήχητικό ενορχηστρωμένο περιβάλλον όπου ο κεραυνός αποκτούσε την μεγαλύτερη ελευθερία του και δημιουργική του παρουσία και οντότητα. Αισθητικά λοιπόν, ενώ ένα-ένα τα έργα είναι αναγνωρίσιμα ως αναφορά τον δημιουργό τους, φέρουν διαφορετικές αισθητικές καταβολές/αναφορές άλλα δε παρουσιάζονται σαν επίτοιχα, άλλα σαν κατασκευές, άλλα σαν περιβάλλοντα πάντα με κύριο μέλημα τον διάλογο μεταξύ τους αλλά και με μοναδικό στόχο τη λάμψη των κεραυνών στα μάτια των θεατών. Αυτό είναι ακριβώς η απελευθέρωση από τις κλειστές φόρμες όπως επίσης και η στόχευση της επανεννοιοδότησης ή της εύρεσης της ουσίας.

Όπως στο τέλος του ποιητικού μου βιβλίου υπάρχει ένα κείμενο που αναφέρεται στην έκδοση, έτσι και στο μαρμάρινο γλυπτό και στις εγκαταστάσεις ένα κείμενο συνοδεύει πάντα αυτή την πράξη, παράλληλα κι αυτόνομα δρώντας. Η παρουσίαση αυτή λοιπόν, ο τρόπος της και το αποτέλεσμά της είναι σημαίνουσα και παρεμβαίνει, για παράδειγμα στο ερώτημα *τι είναι βιβλίο*, όπως και *τι είναι μια έκθεση*, όπως και το ποια είναι η αφηγηματική εκείνη προσέγγιση που να δίνει στα αποσπάσματα μια άλλη ανάγνωση. Έτσι απαντάει στην αφήγηση και παρεμβαίνει εννοιοδοτώντας τα αποσπάσματά της. Και μάλιστα όχι σαν θραύσματα τυχαία, αλλά τέτοια που δημιουργούν μια άλλη, ολική επανανάγνωση. Αυτή η +ολική παρουσία της ποίησης μπορεί να γίνει, όποτε χρειάζεται στον ποιητή, μέσα σε ένα

τόπο/βιβλίο/δρώμενο/βιντεοποίηση και φυσικά σε VJ's γνωρίζοντας κι ανακτώντας τις ιστορικές καταβολές που διαλέγει κι ελεύθερα να εκφραστεί σε όποια ιστορική φόρμα έτσι που να μην διαιωνίζεται η επιλεγμένη φόρμα για να εγκλωβίζει, αλλά να ασκεί τα καθήκοντά της για να επιτύχει η έκφραση την πλέον δυνατή παρουσία της. Αυτή η συγκατοίκηση που προτείνω σε έναν τόπο, βιβλίο, γλυπτό ή το διαδίκτυο, σε μια χώρα, το ανθρώπινο κορμί, τις πέντε γλώσσες σε ένα βιβλίο και τις πέντε αισθήσεις σε ένα κορμί και τις πέντε ηπιέρους μπορεί να κινητοποιηθεί δημιουργικά μόνον μέσα από την απελευθέρωση από τα κλειστά αισθητικά δόγματα, μόνον μέσα από την δυνατότητα να γεννηθούν καινούριες προσεγγίσεις μέσα από την γνώση που έχουμε για την παγκόσμια ιστορία της ποίησης. Έτσι για μένα περιγράφεται το προσωπικό ύφος παρουσίας κι εγγραφής του κάθε ποιήματος ή ποιητικής πρακτικής. Αυτή είναι η εννοιολογική μου κατεύθυνση σε έναν επιλεγμένο δι-αισθητικό διάλογο. Το εντοπίζω σαν ένα συνεχές δημιουργικό ζητούμενο του μοντερνισμού, που αντλεί από τις πηγές των αισθητικών ρευμάτων έχοντας την ελευθερία να είναι +ολικά ανθρώπινο το δημιουργικό πρόταγμα. Έτσι, λοιπόν, δεν είναι πέρα από τα αισθητικά προτάγματα ή στυλ, αλλά αντίθετα κάθε φορά τιμώντας/ορίζοντας/επαναπροσδιορίζοντας διαφορετικά αισθητικά χαρακτηριστικά και θεωρώντας την +ολική έκφραση προσπάθεια συνέχισης κι έρευνας εκφραστικής αυτών των επιλεγμένων μορφών σε εξέλιξη. Έτσι, καινούριες αλληλουχίες εκφραστικές ορίζουν μια αισθητική σύμπλεξη/συμπόρευση σε δρόμους απελευθερωμένους. Όλα δεν κολλάνε με όλα, το σημερινό ανακάτωμα δεν είναι απελευθερωμένο. Αντίθετα κρύβει την ιδεολογία του μεταμοντέρνου σχετικισμού και δεν ορίζει μια ιδεολογική και αισθητική προσέγγιση. Ποιητική πρόταση με έναν εννοιολογικό καθορισμό τέτοιο που το παιχνίδι να γίνεται η δουλειά των ποιητών!

Το ότι υπάρχει ιστορία των κοινωνιών, σημαίνει αλλαγές που καταγράφονται. Μπορούμε να σκεφτούμε την ποίηση χωρίς ιστορία - δηλαδή χωρίς αλλαγές; Σήμερα με τους γρήγορους ρυθμούς εναλλαγών και ρυθμών ζωής, η ποίηση έχει μπει σε διαδικασία γοργής ενσωμάτωσης, μετάλλαξης για να εκφράσει ένα όχημα που κινείται εικονικά, που διαδράστιγμαία με τον χρήστη/αναγνώστη, που βρίσκεται στην άλλη πλευρά του πλανήτη και ο χώρος αυτός στον οποίο γίνεται όλο αυτό το ψηφιακό γεγονός είναι άυλος. Υπάρχουν κάποιοι περίοδοι που εμφανίζονται ανανεωτές/πρωτοπόροι ποιητές, αλλιώς τι ιστορία θα υπήρχε; Ιστορία της επανάληψης, της ομοιότητας ή θεματικής μόνον προσέγγισης και στυλιστικής ομοιογένειας; Θα ήτανε λογικό αυτοί οι πρωτοπόροι να είναι αυτοί που μένουν στην Ιστορία μια που χάραξαν μονοπάτια – σήμερα στην Ελλάδα γίνεται το ανάποδο, τους ξεχνάμε αυτούς που με μια ανανεωτική αίσθηση ανατροπής κατέθεσαν την ποιητική τους διαδρομή. Αν δεν είχαν προϋπάρξει αυτοί οι ποιητές που μας πέρασαν από την άλλη πλευρά της ποίησης, δεν θα είχε σήμερα νόημα να προσπαθούμε να μιλήσουμε σε βάθος για την ποιητική έρευνα και την εκάστοτε πρωτοπορία για να φτάσουμε μάλιστα σήμερα να αναζητούμε το μετά. Έτσι πρέπει να μελετήσουμε την διεθνή και τοπική πρωτοποριακή ποίηση και τα σημαντικά βήματα που γίνανε, θα πρέπει λοιπόν να αναφερθούμε σε ποιητές διεξοδικά, ζητήθηκε όμως από το συμπόσιο να μην γίνουν συγκεκριμένες αναφορές – όπως επίσης να εστιάσουμε μόνον στον 20ό αιώνα.

Η ποιητική επικοινωνία ψάχνει πάντοτε απάτητα μονοπάτια. Στόχος ένας ορίζοντας με μια νέα πολυδιάστατη σύνταξη/αίσθηση, πολυποιητική σύνταξη μιας έκφρασης που χρησιμοποιεί ό,τι και το ανθρώπινο κορμί. Τον ήχο, την εικόνα, την ανάγνωση, την κατανόηση, τις μυστικές αισθήσεις και όλα αυτά μαζί. Ποίηση σημαίνει πολλά πράγματα. Αν ζητήσεις ποιητική αίσθηση πού ακριβώς θα την βρεις; Μέσα σε ποιο βιβλίο -αν βρίσκεται μόνον μέσα σε ένα βιβλίο- κρύβεται αυτή η περίεργη αίσθηση και πώς θα την διαλέξεις και τι θα είναι

αυτή η ανανεωτική αίσθηση επαναπροσδιορισμού της ποιητικής; Γιατί, τίποτα δεν ανανεώνεται;

Ξαναδιαβάζοντας αυτά που υπάρχουν και δίνοντας εκφραστική δυνατότητα σε κέλφος που περικλείει όμοια αλλά και ετερόκλιτα είναι μια έγκυος/έκρυθμη στιγμή που αναμένεις πέντε διαφορετικά στοιχεία από μια μόνον γέννα – όλα μέσα στο ίδιο κέλφος ζωής/ανάγνωσης. Ανάμεσα στις φόρμες για να φανεί/να αναδειχθεί το ελεύθερο πνεύμα και στυλ μέσα σ' αυτό το κέλφος, μακριά από φορμαλιστικές καθηλώσεις. Ανάμεσα στις φόρμες με ελευθερία έτσι που να δημιουργηθεί κέλφος με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ή ένα ιδιαίτερο ιδίωμα ή μια ταυτότητά του. Έτσι παράγεται αισθητική, μια ποιητική αντιμετώπιση τέτοια που η επαναανάγνωση των διάφορων επιλεγμένων μορφών να γίνεται το κέλφος του έργου τέχνης ή του ποιητικού βιβλίου ή ένα νέο αισθητικό σώμα προσέγγισης της δημιουργίας. Καλλιτέχνες/ποιητές/μουσικοί εφαρμόζουν αυτή την δι-αισθητική πρόταση. Αυτή η πρόταση παρουσίας, αυτό το κέλφος είναι ένα +ολικό έργο. Και φτάνουμε στον τρόπο σύνθεσης, σε αυτό δηλαδή που ενυπάρχει και ενώνει εσωτερικά όλο το έργο. Αυτό που το κάνει και αναπνέει που το διατηρεί ζωντανό ή που ακόμη το σκοτώνει. Σχέδιο ζωής, αγωνίας, έρευνας, ομορφιάς, ευχαρίστησης, αγώνα, κατάκτησης. Έτσι κι αλλιώς πρέπει να δεχτούμε πως υπάρχει μια ιδιαίτερη ένταση ανάμεσα στην γραπτή λέξη και την εκφωνούμενη /προφορική λέξη, όπως και ανάμεσα στην γραπτή λέξη και το περιεχόμενο στο οποίο εννοιοδοτείται αυτή η λέξη, όπως και ανάμεσα στη γραπτή λέξη και τη σχέση της με την παρουσίαση του κειμένου. Η έρευνα για τον άγνωστο Χ στην ποίηση και στην τέχνη, έτσι ώστε να δημιουργήσει ένα +ολικό έργο, με βοήθησε στο να ξεκαθαρίσω την πολυεπίπεδη προσέγγιση απέναντι στην αφήγηση και μου έβαλε αισθητικές επιλογές και περιορισμούς για να ερευνήσω τις εκφραστικές/ποιητικές /πλαστικές ανησυχίες μου.

Ένας κόσμος ποίησης. Ένας κόσμος τέχνης. Μια γειτονιά που επικοινωνεί και παίζει και δημιουργεί – διαφορετικοί άνθρωποι σε ετερόκλιτες διαδρομές που συγκροτούν έναν κόσμο με μια συνολική ματιά συγγενικότητας. Πολύ θα ήθελα όλα να οδηγούν στην +ολική παρουσία του ατόμου/καλλιτέχνη/πολίτη. Αυτή η ολοκλήρωση είναι ζητούμενο γεγονός στις μεγάλες επαναστατικές γιορτές/περιόδους, για όσους το έχουν ζήσει, για όσους το έχουν αισθανθεί. Σαν συνέχεια του *στην βράση κολλάει το σίδερο* αλλά και σαν ευχή δική μου για ένα μέλλον με +ολικό πανανθρώπινο όραμα.

Μετά-Ποίηση ή μεταποίηση ;

« Si je cesse un jour ces recherches, c'est que je serai las d'être traité en hurluberlu, justement parce que les recherches paraissent absurdes à ceux qui se contentent de suivre les routes tracées. »
Apollinaire, *lettre à André Billy*, 1918.

Το μετά είναι η συνέχεια του μοντερνισμού, των πρωτοποριών του των νεωτερικών και ανανεωτικών του ρευμάτων. Εκφάνσεις του μοντέρνου κι όχι ακαδημαϊσμοί κι επιστροφές στον κλασικισμό, στον νεοκλασικισμό. Συστήματα στίχων που στέκουν αντιμέτωπα, αλλά κι ενσωματώνονται με ταχύρυθμα φαινόμενα που μπορούν να έχουν μέσα τους πολλές μορφές που τις οικειοποιούνται, δημιουργώντας την καινούρια ανάγνωση σε μια νεότευκτη ποιητική μηχανή. Είναι ένας τύπος νέας σκέψης σε συσχετισμό με τον μοντερνισμό. Τον τελευταίο

καιρό βλέπουμε πολλούς να ξαναεπισκέπτονται αισθητικά κινήματα αλλά και δεκαετίες, όπως αυτήν του '60, αλλά και τις αρχές του 20ού αιώνα. Αυτό μπορεί κανείς να πει πως είναι ένας ασυνεχής διάλογος – όμως είναι συνέχεια! Αν σκεφτούμε πως μεγάλες ανατάσεις της σκέψης είδαμε ιστορικά να έχουν ενδιάμεσα κενά αιώνων. Τώρα οι αναφορές γίνονται σε κοντινές μας δεκαετίες. Όσο οι έννοιες χάνουν το νόημά τους, η ποίηση με το δυναμικό φαντασιακό της εργαστήριο, με τις ρηξικέλευθες εμπνεύσεις της πρέπει να βρει δρόμους κατάλληλους να επανεννοιοδοτήσει αυτές τις μοναχικές και μαγεμένες/χαμένες ιστορίες για να βρουν τον δρόμο γι' αυτή τη λέξη, γι' αυτή την αίσθηση που ανήκουν, που ψάχνουν για να συνεχίσουν το ταξίδι μέσα στη ζωή και την ποίηση. Ας επαναπροσδιορίσει λοιπόν η ποιητική δυναμική αυτές τις λέξεις, με έννοιες ζωντανές και πολύτεχνες αισθήσεις, ας τις επανοικειοποιηθεί, ας τις απελευθερώσει.

Τι άλλαξε στη λέξη, στο κείμενο, στην ποίηση. Δημιουργήθηκε πράγματι η υπερλέξη, το υπερκείμενο και η υπερποίηση; Υπέρλογη κατάσταση σύνθεσης δεδομένων και αισθήσεων; Η ποιητική εμπειρία ήταν πάντοτε η ίδια; Για όλους τους λαούς σε όλα τα πλάτη και μήκη της γης και για όλες τις εποχές; Τι είναι η νέα μη γραμμική γραφή αλλά και οι αναγνώσεις ποιημάτων που έχουν παραχθεί από ποιητική μηχανή/πρόγραμμα στο οποίο λέξεις έβαλε ο ποιητής; Το ποιητικό αίτημα, σ' αυτή την εποχή με την φορητή ασύρματη δύναμη του διαδικτύου, είναι η ποιητικοποίηση των δημιουργικών αναζητήσεων. Η μέθεξη της θαυμαστής ποιητικότητας στο απλό και στο άγριο τυχαίο που σε παρασύρει κι ορίζει νόμους άγνωστους κι αισθήσεις πρωτόγνωρες.

Το συνεχές παλίμψηστο είναι η γη της επαγγελίας της ποιητικής εννοιοδότησης. Ένα τετράστιχο ανώνυμο επίγραμμα της αρχαϊκής περιόδου, με σύνταξη ιδιαίτερα οργανωμένη, σήμερα χρειάζεται μισή σελίδα κείμενο για να μεταφραστεί. Τώρα αυτό το παλίμψηστο το αντιμετωπίζω στην δυναμική λευκή σελίδα του διαδικτυακά συνδεδεμένου υπολογιστή μου.⁶ Η διαδραστική αυτή ποιητική σελίδα έχει παγκόσμια λειτουργία, λόγω διαδικτύου και αυτόματης μετάφρασης, είναι ένα αισθητικό νέο ρεύμα και εγγράφεται στο γενικό κίνημα ποίησης και νέων τεχνολογιών, με πολλές εκθέσεις και ειδικά κείμενα και μανιφέστα καλλιτεχνών. Είναι μια πλουραλιστικά οργανωμένη πρόταση κι αισθητική που αναπτύσσεται πλέον αυτόνομα, είναι ένα κίνημα εξερευνητικό των δυνατοτήτων κι ανιχνευτικά πρωτοπόρο της ψηφιακής φαντασιακής πλατφόρμας. Αυτή η σελίδα για την ποίηση είναι μια γεμάτη λευκή σελίδα, που σαν παλίμψηστο αρκεί να σκαλίσεις για να δικτυώσεις, αρκεί να αφηθείς σ' αυτή τη νέα φύση που το να την ποιητικοποιήσεις είναι κάτι το φυσικό. Είναι μια πολύτεχνη σελίδα, μια έξυπνη σελίδα, ήρθε μια νέα μορφή για να εμπλουτίσει και να ελευθερώσει το νόημα. Η σύμπλευση κειμένου, ήχου και εικόνας πραγματοποιήθηκε. Στα χέρια ενός δημιουργού μπορεί να κάνει θαύματα. Η ιστορία της τυπογραφίας για το Νταντά και τους Οπτικούς Ποητές είτανε σημαντική, εδώ όμως το παιχνίδι με τις άπειρες γραμματοσειρές ξεκινάει. Σ' αυτή την νέα ιστορία που γράφεται εδώ και χρόνια η ψηφιακή ποίηση αποκτά τον δικό της χώρο και την δικιά της φωνή. Η ποίηση, αυτό το μαγικό εργαστήριο της γλώσσας, βρήκε τα εργαλεία της. Νέα αισθητική και διαφορετικά στυλ διεκπεραιώνονται μέσα στην ψηφιακή λογική.

Σε ένα κείμενό μου για τον άγνωστο X⁷ σημειώνω πως: « Επειδή υπάρχει τεχνολογική ανάπτυξη κι επιστημονική εξέλιξη κι υστερία μαζί, αυτό δεν σημαίνει πως περνάμε μια περίοδο συνολικής ανθρώπινης προόδου. Δεν σημαίνει πως με την ανακάλυψη της τυπογραφίας δημιουργήθηκαν μεγάλοι συγγραφείς, ούτε πως η ανυπαρξία της εμπόδισε τον Αριστοτέλη να γράψει τόσα βιβλία σε μια τέτοια ευρεία γκάμα πραγμάτευσης, από τα μετεωρολογικά έως την ποιητική. Εξ άλλου αυτός ο οργανωμένος ψηφιακός νοητός χώρος,

μήπως δεν είναι απόρροια της οργάνωσης ενός ειδικού τμήματος μόνον της ανθρώπινης φαντασίας; Ο ηλεκτρονικός πολιτισμός μας για την ώρα έκανε έξυπνες τις μηχανές. Πόσο ταιριάζει αυτή η λέξη για να χαρακτηρίσουμε τον 20ό αιώνα, δηλαδή έξυπνος αιώνας και κατά προέκταση έξυπνος άνθρωπος; Είχε πράγματι τεράστιες εναλλαγές, εφευρέσεις, καλλιτεχνικά κινήματα, επαναστάσεις, παγκόσμιους πολέμους, πυρηνικά μέσα αφανισμού. Η φωτονική φωτιά που καίει μέσα στις οθόνες στο σπίτι μας, φέρνοντας σε εμάς την συνολική, πρώτης ανάγνωσης, επικοινωνία σε άμεση επαφή και με διαδραστική δυνατότητα, συνεχίζει την αρχέτυπη λογική της φωτιάς στο σπίτι προσφέροντας επιπλέον την γυαλιστερή ζεστασιά της λάμπης της τεχνητής ευφυΐας των υπολογιστών; Η επιστήμη βέβαια ψάχνει να εννοήσει αυτό που βλέπουμε, μόνον που αυτό είναι παράγωγο του αισθάνομαι, είναι μια σύνθεση όλων των αισθήσεων συνειδητών και μη. Η επιστήμη έχει την διάθεση να εξηγήσει τα πάντα. Νομίζει κι έτσι πρέπει για την παραγωγική της λειτουργία πως μπορεί να ανακαλύψει τι κρύβεται κάτω από κάθε φαινόμενο και από την ώρα που βρεθούν λύσεις και μπουν σε εφαρμογή, γεννιούνται νέα προβλήματα που χρειάζονται καινούριες έρευνες και λύσεις. Η ποίηση γράφει την ιστορία της χωρίς να εξελίσσεται μεθοδικά όπως η επιστήμη. Είναι το ίδιο πρωτόγονο ένα χτεσινό γκράφιτι, ένας σχεδιασμός στα προϊστορικά σπήλαια και μια ανάλογη χειρονομία ή επεξεργασία μ' ένα σχεδιαστικό πρόγραμμα στην νέα μας σπηλιά τον υπολογιστή του σπιτιού μας; Όσο κερδισμένη βγαίνει η ποίηση από τα τεχνολογικά υλικά τόσο και αυτά τα ίδια γίνονται πιο έξυπνα και δημιουργικά στα χέρια ποιητών. Από το πιο απλό μικρόφωνο, έως το μαγνητόφωνο, από τα μεγάφωνα έως τα φωτοαντιγραφικά μηχανήματα, από τους πρώτους υπολογιστές έως τα σύγχρονα ψηφιακά προγράμματα και βέβαια να μην ξεχάσουμε τις ιδιότυπες κατασκευές από χρησιμοποιημένα αντικείμενα που χρησίμεψαν για ποιητικές δράσεις ή και για ηχητικές παρουσιάσεις. Η ανάγνωση του κόσμου σαν ολότητα, που δίνει δικαίωμα στον λόγο της ποίησης να υπάρξει, θέλει να κάνει έναν ποιητικό κόσμο την πολύμορφη πραγματικότητα. Η ποίηση διαπραγματεύεται το άγνωστο αναδεικνύοντας κρυφές πλευρές και δυσεύρετες αλήθειες, για ν' αναδείξει το ουσιαδές ανεξήγητο ή το τυχαίο ωραίο. ».

Όλα μέσα στην ηλεκτρόσφαιρα σε ψηφιακή διαμεσολάβηση. Η τηλεόραση μέσα από τον νέο ψηφιακό μανδύα ζει την μεταμόρφωσή της σε ένα διαδικτυακό διαδραστικό σύστημα. Η απορρόφηση ενός μέσου από/σε ένα άλλο δεν σημαίνει πως το ένα χάνεται – είναι η σημερινή εξέλιξη των μέσων και βέβαια των αισθήσεων που διαπραγματεύονται αυτά τα μέσα και βέβαια διασύνδεση κειμένων που επανεννοιοδοτούνται και φορτίζονται/δικτυώνονται με διαχρονικά δεδομένα. Σήμερα έχουμε την πρωτοπορία της υπερκειμενικής τεχνολογίας, δηλαδή την απόλυτη ποιητικοποίηση των τεχνολογικών δεδομένων και έτσι την είσοδό μας στην ποιητική μέθεξη; Ή την πρωτοπορία της τεχνολογίας και τις εφαρμογές της και στο ποιητικό είδος, όπως και στην μουσική και σε όλες τις δυνάμενες να ψηφιοποιηθούν τέχνες; Η ερώτηση έχει να κάνει και με το εάν οι καλλιτέχνες που χρησιμοποιούν αυτή την τεχνολογία λέγονται/είναι ποιητές. Νομίζω πως τους νοιάζει πιο πολύ αν αυτό που θα δημιουργήσουν θα είναι με μια ουσιαστική ποιητική αίσθηση παρά με το πώς θα τους κατατάξουν. Και οι ονομασίες που δίνουν στον εαυτό τους είναι σύνθετες - για παράδειγμα ο Mark Amerika αυτοπροσδιορίζεται ως *VJ*, δηλαδή καλλιτέχνης της βίντεο περφόρμανς, παράλληλα είναι και συγγραφέας βιβλίων. Εδώ το ερώτημα που απασχολεί είναι το ίδιο πάντα: « τι είναι ποίηση; »! Τώρα που επιτέλους η μεταμοντέρνα παγίδα μοιάζει να τελειώνει ή πάντως γίνεται ευρέως αντιληπτή σαν παγίδα κι ο σχετικισμός αναρωτιέται με κάθε δικαίωμα: «*μήπως είμαι ένα ακόμη ιστορικό πτόμα;*», ως χαρακτηρίσουμε την δημιουργική ερευνητική ευαισθησία των ποιητών σαν την *σ υ ν έ χ ε ι α* της προηγούμενης περιόδου του Μετά, δηλαδή του Μοντέρνου, του Μοντερνισμού. Μπορεί

η νέα εξέλιξη της ψηφιακής αίσθησης/αισθητικής να δώσει την μοντέρνα κινηματική λογική της εξέλιξης; «Πιστεύετε πως η σοβαρή λογοτεχνία, είναι αρκετά σοβαρή;», ρωτάει ο John Cage. Στην Τέχνη πρωτοποριακοί καλλιτέχνες υπάρχουν πάντα, ερευνητικοί, εμπνευσμένοι, προφητικοί, αλχημιστές, του περιθωρίου, με μια ματιά ορίζοντας μαγικών εφευρέσεων - στην ποίηση δεν υπάρχουν πρωτοπόροι, δεν χρειάζονται, δεν αναγνωρίζονται; Μήπως στην ποίηση οι τοπικές αυτάρεσκες κλειστές συντηρητικές μικροκοινωνίες δεν επιτρέπουν τη διαφορά ν' αναπτυχθεί, να οριστεί σαν τέτοια; Στην Τέχνη υπάρχουν οι πρωτοπόροι, εκτός από την μεταμοντέρνα περίοδο που τους έβαλε στο περιθώριο και αδιαφόρησε για την εξέλιξη των τεχνών, στην ποίηση επίσης υπάρχουν και χαρακτηρίζονται ως ανανεωτικοί, ερευνητικοί, πρωτοποριακοί κι έτσι καταχωρούνται.⁸ Αυτό που συμβαίνει παγκόσμια δεν έχει να κάνει με την Ποίηση ή την Τέχνη αλλά συνολικά με τις αξίες. Οι λέξεις χρησιμοποιούνται για να ορίσουν άλλα πράγματα. Στην τέχνη όπως και σε όλες τις άλλες εκφάνσεις του το μεταμοντέρνο λειτούργησε αποπροσανατολίζοντας, χρησιμοποιώντας και τον όρο πρωτοπορία ακόμα για να πουλήσουν έργα μεταμοντέρνα και βέβαια στην κοινωνία η ολιγαρχία ονομάζεται δημοκρατία και στην ποίηση σαν τίποτα να μην άλλαξε ο νεοκλασικισμός και η νεοσυντήρηση ορίζουν ένα τοπίο που δεν θα αντέξει, δεν θα μπορέσει να ξεπεράσει την ποιητική δύναμη που έρχεται. Το ποιητικό σώμα όπως και κάθε ζωντανός οργανισμός υπάρχει επειδή είναι μια μηχανή πάθους, ελπίδας, ηδονής, τροφικής λήψης, απόλαυσης, μάχης, οραματισμού. Παιχνιδομηχανή ευαισθησίας κι ανατροπής, για να βρεις τον κρυμμένο εαυτό σου, για να τον χάσεις, να βρεις έναν άλλον στον αντικαθρεφτισμό του, που υπάρχει για να δίνει και να παίρνει, να μας ανοίγει κάποιες αισθήσεις να ολοκληρώνει το νόημα της ελευθερίας. Χρειάζεται μια ιδιαίτερη δυναμική για να συγκρατήσεις αυτές τις σπάνιες στιγμές έτσι που να μεταμορφώσεις σε μεταδόσιμες αισθήσεις τις αλληπάλληλες φωτεινές λάμπεις που πετάνε μέσα στη νύχτα - μέσα στο όραμα του ποιητή.

Αθήνα, 2009 - 2010

Παραπομπές :

1. Α. Αργυρίου, *Η Ελληνική Ποίηση, Νεωτερικοί Ποιητές του Μεσοπολέμου*, Εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1978. Εισαγωγή σελ. 48 : «Η ύπαρξη πάντως τόσων συμπτώσεων ως προς την άρνηση των παραδοσιακών μορφών της τέχνης, κυρίως στη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας, πιστοποιεί το *συλλογικό χαρακτήρα* του φαινομένου. Δεν επρόκειτο πια για μεμονωμένες και μοναχικές διαμαρτυρίες, που τελούνται στον ατομικό χώρο και τις υποδέχονται περιορισμένα κοινωνικά μορφώματα, ή έργα προφητικά κατά ένα τρόπο που γεννιούνται πριν από την ώρα τους και θα καταξιοθούν πολύ αργότερα, όταν θα υπάρξουν οι ευνοϊκοί όροι για την κατανόησή τους και τη υποδοχή τους. Τώρα πολλοί καλλιτέχνες, συγχρόνως κι ανεξάρτητα, κι ενώ ξεκινούν από διαφορετικές αντιλήψεις και εκτιμήσεις, συγκλίνουν σε μια κοινή διαπίστωση: Πως οι δεδομένες μορφές δεν παράγουν παρά μόνο βραχυκυκλώματα · έκλεισαν τα περιθώρια συντηρήσεώς τους, όχι τόσο γιατί εξαντήσαν τις δυνατότητές τους, όσο γιατί γεννήθηκαν και τράφηκαν σ' ένα χώρο συμβάσεων που τους περιόριζε το πεδίο οράσεως. Αν δικαιολογείται η πρόταση ότι ο 20^{ος} αιώνας αρχίζει το 1914, οι καλλιτέχνες που ανήκαν οργανικά στον αιώνα μας σύμφωνα με τη διόρθωση αυτή, αντιλήφθηκαν σωστά ότι όφειλαν να εγκαινιάσουν νέες τέχνες επάνω σε απόλυτα φιλελεύθερες αρχές, που να ανταποκρίνονται στην ανθρώπινη πολυσημία και που να τους επανασυνδέουν με τον περίγυρό τους.» ■
2. Terminal Zone, *Poésie et nouvelles technologies*, Editions Al Dante *Léo Scheer*, 2002. ■
3. Italo Calvino, *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, Milan, Mondadori, 1994, p.212. ■
4. C. Castoriadis. *Figures du pensable. Les Carrefours du labyrinthe*. Volume VI, « Notes sur quelques moyens de la poésie », σελ.68, Éditions du Seuil, 1999. Μεταφρασμένο στην Εστία #1722, Απρίλιος 2000, από τον Κ.Σπαντιδάκη. ■
5. Περιοδικό Νέα Συντέλεια, #8-9-10, Αθήνα 2008. Φωτογραφία της ποιήτριας Μ. Αραβαντινού με το *Ερωτηματικό της Γης* και το κείμενο που μοιράζεται πάντα στους θεατές του γλυπτού, στο Πάρκο Γλυπτικής του Σκιρώνειου Μουσείου. ■
6. <http://www.costis.gr/poetic-virus-master-game.html>

7. Το κείμενο γράφτηκε στην Αθήνα το 1995 και παρουσιάστηκε στο συνέδριο Τέχνης Τεχνολογίας με θέμα « Τέχνη και Επιστήμη », στο Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, *Τόρμα Β. & Ε. Γουλιανδρή*, στην Ανδρο. Τμήμα αυτού του κειμένου είναι δημοσιευμένο στο περιοδικό *Μάγμα*, αριθ.5, Αθήνα 2010. ■
8. Jacques Donguy, *Poésies expérimentales – Zone numérique (1953 – 2007)*. Έκδοση : les presses du réel. Dijon, 2007. France. ■

Διαδικτυακές αναφορές : <http://www.ubuweb.com/> ■ Archives de la poésie sonore & numérique : <http://www.donguy-expo.com/> ■ Istanbul Contemporary Art Museum (iS.CaM) presents Web Biennial 10:<http://www.webbiennial.org/gallery3.php> ■ <http://www.costis.org/x/schwitters/index.asp> ■ <http://www.costis.org/x/donguy/index.asp> ■ Mario Vitti : Οι δύο πρωτοπορίες στην ελληνική ποίηση 1930 με '40, στο Google. ■ Γιώργου Γιάνναρη: «Η Ελληνική Πρωτοπορία, Ν. Κάλλας, Θ. Ντόρρος», στο Google. ■ http://poeticanet.com/news.php?subaction=showfull&id=1249027200&archive=&start_from=&ucat=8&show_cat=8 ■ Εικόνα, έρευνα και πρωτοποριακή προ-οπτική http://www.ksyme.gr/ksyme/Κείμενα_files/Costis_%20Eikona.pdf ■ <http://www.costis.eu> ■

Βιβλιογραφία : Guillaume Apollinaire, *Méditations esthétiques. Les Peintres cubistes*, Paris, Eugène Figuière, 1913. ■ Isidore Isou, *Introduction à une nouvelle poésie et à une nouvelle musique*, Paris, Gallimard, 1947. ■ Henri Chopin: *POESIE SONORE INTERNATIONALE*, Jean-Michel Place Éditeur, Paris 1979. ■ L.Pignotti & S. Stefanelli: *La Scrittura Verbo-Visiva*, Ed.ESpresso Strumenti, 1980. ■ Jaques Donguy, *Une Génération 1960 -1985*, ed. Artefact, Paris 1985. ■ Κ.Τριανταφύλλου, *Σουρρεαλισμός ή Υπερρεαλισμός*, περιοδικό Χνάρι 24,σελ.585,Αθήνα,Μάιος 1987 ■ Frank Popper, *L'art à l'âge, électronique*, Hazan, Paris. ■ *Poésure et Peintrie, «d'un art, l'autre»*, Musées de Marseille,1993. ■ Μάνος Σταφανίδης, *Εικονογραφές. Η ελληνική ομάδα οπτικής ποίησης*, εκδ. Μίλητος, Αθήνα 2003. ■ Ελισάβετ Αρσενίου, *Νοσταλγοί και Πλαστουργοί*, εκδ. παραφερνάλια-τυπωθήτω, Αθήνα 2003. ■ *οίνος-οίνος*, Έκθ. Οπτ. Ποίησης, Πολ. Πρωτεύουσα της Ευρώπης, Πάτρα,2006 ■ Mark Amerika, *META/DATA, A digital Poetics*, The MIT Press, London, England,2007. ■ Θανάσης Μουτσόπουλος, *Κωστής: ηλεκτρισμένη περιπέτεια*, Πλέθρον, Αθήνα 2009 ■ Λιάνα Σακελίου, *Κωστής Τριανταφύλλου: ο γλύπτης ηλεκτροφόρων λέξεων*, Το Μοντέρνο στην Ποίηση, Πρακτικά Εικοστού Ένατου Συμποσίου Ποίησης,σελ.328-334, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2010 ■